

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Українська звитяга :
інтерактивний путівник
з військової історії України
та історії українських
визвольних змагань

Львів
2025

УДК 355.48:94 (477)

3-12

Рекомендовано до друку та розміщення
в електронних сервісах ЛьвДУВС Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 березня 2025 року № 14)

Рецензенти:

Іван ХОМА, кандидат історичних наук, доцент
(Національний університет «Львівська політехніка»);

Володимир БУЛАЧЕК, кандидат історичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Забзалюк Д. Є., Когут Я. М.

3-12 **Українська звитяга : інтерактивний путівник з військової історії України та історії українських визвольних змагань.**
Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 100 с.

Видання присвячено висвітленню героїзму Українського народу. Визначено основні етапи української військової історії та надано коротку характеристику військових перемог і ключових подій визвольної боротьби нашого народу в різні історичні періоди. Цим видання доречно послуговуватися у Львівському державному університеті внутрішніх справ під час вивчення здобувачами вищої освіти таких навчальних дисциплін, як: «Історія держави і права України», «Історія державності України та основи етико-комунікативних знань», «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні», а також під час проведення різноманітних заходів із національного та військово-патріотичного виховання.

Для здобувачів різних освітніх ступенів і спеціальностей.

The publication «Ukrainian Valor: An Interactive Guide to the Military History of Ukraine and the History of Ukrainian Liberation Struggles» is dedicated to the heroism of the Ukrainian people. This publication outlines the key stages of Ukraine's military history and provides concise descriptions of major victories and pivotal events in the nation's struggle for freedom across various historical periods. In particular, at Lviv State University of Internal Affairs, it is effectively utilized in the study of academic disciplines such as «History of the State and Law of Ukraine», «History of Ukrainian Statehood and Fundamentals of Ethical and Communicative Knowledge», «Philosophical Legal and Theoretical Historical Problems of State building and Lawmaking in Ukraine». Moreover, the guide serves as an important tool for organizing a wide range of activities focused on national and military-patriotic education.

This publication is a valuable resource for students across various educational levels and specializations.

УДК 355.48:94 (477)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2025

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	7
----------------	---

МІФИ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ПРО УКРАЇНУ	9
--	---

ЕТАПИ ВОЄННИХ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

I ЕТАП. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI ст.).....	10
---	-----------

1. Заснування Запорозької Січі.....	10
2. Іван Підкова.....	11
3. Повстання під проводом гетьмана Криштофа Косинського (1591–1593).....	12
4. Повстання під проводом Северина Наливайка (1594–1596).....	13

II ЕТАП. ГЕРОЇЧНА ДОБА ВІЙСЬКОВИХ ПОХОДІВ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО (1600–1622).....	14
--	-----------

1. Морські походи козаків проти Кримського ханства та Османської імперії (1606–1616).....	15
2. Походи Петра Сагайдачного проти Московського царства (1618).....	17
3. Хотинська битва (1621).....	19

III ЕТАП. ОПІР УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1625–1638).....	21
--	-----------

1. Куруківська битва (1625).....	21
2. Битва під Переяславом («Тарасова ніч») (1630).....	22
3. Взяття фортеці Кодак (1635).....	23
4. Кумейківська битва (1637).....	24
5. Битва під Говтвою (1638).....	25

**IV ЕТАП. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
ПІД ПРОВОДОМ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
(1648–1656).....26**

1. Битва під Жовтими водами (1648).....27
2. Корсунська битва (1648).....27
3. Кодацька облога (1648).....28
4. Битва під Махнівкою (1648).....29
5. Битва під Пилявцями (1648).....30
6. Битва під Збаражем (1649).....31
7. Битва під Зборовим (1649).....32
8. Битва під Берестечком (1651).....33
9. Битва під Батогом (1652).....34
10. Битва під Жванцем (1653).....35

**V ЕТАП. ДОБА «РУЇНИ» ТА ПЕРШІ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ВІЙНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII ст.).....36**

1. Битва під Ніжином (1659).....37
2. Облога Глухова (1659).....37
3. Битва під Говтвою (1659).....38
4. Конотопська битва (1659).....38
5. Битва під Підгайцями (1667).....40
6. Облога Котельви (1667–1668).....40
7. Битва під Хухрою (1668).....41
8. Битва під Гайвороном (1668).....41
9. Похід на Крим Івана Сірка (1675).....42

VI ЕТАП. ДОБА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ (1687–1709).....43

**VII ЕТАП. ГАЙДАМАЦЬКИЙ ТА ОПРИШКІВСЬКИЙ РУХИ
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ ТА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У XVIII ст....45**

- I. Гайдамацький рух на Правобережній Україні.....45*
 1. Повстання Семена Палія (1702–1704).....46
 2. Повстання сотника Верлана (1734–1738).....48
 3. Коліївщина (1768).....49
- II. Опришківський рух на Західній Україні.....50*
 1. Опришківський рух під проводом
Олекси Довбуша (1738–1745).....51
 2. Опришки у другій половині XVIII–XIX ст.....52

VIII ЕТАП. СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.	52
1. Селянське повстання під проводом Устима Кармалюка (1813–1835)	53
2. «Київська козаччина»	53
3. Повстання під проводом Лук'яна Кобилиці (1843–1844, 1848–1849)	54
IX ЕТАП. УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ	
У ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917)	56
1. Формування Легіону Українських Січових Стрільців	56
2. Оборона Маківки	57
3. Бій на горі Лисоня	58
X ЕТАП. ДОБА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	
(1917–1921)	59
1. Листопадове повстання 1917 року в Києві	60
2. Бій під Крутами	60
3. Бій за Бердичів	61
4. Бій за Кам'янець-Подільський	62
5. Ірпінський бій	62
6. Захоплення Чорноморського флоту	63
7. Листопадове повстання у Львові (1918)	65
8. Вовчухівська операція (1919)	66
9. «Чортківська офензива» (1919)	67
10. Спільний похід армій УНР та ЗУНР у липні–вересні 1919 року на Київ–Одесу	68
11. Перший зимовий похід (1919–1920)	69
12. Другий зимовий похід (1921)	71
XI ЕТАП. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.	
КАРПАТСЬКА СІЧ (1938–1939)	71
XII ЕТАП. УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ	
ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945)	73
XIII ЕТАП. БОРОТЬБА ОУН-УПА ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ	
(1944–50-ті рр.)	78

XIV ЕТАП. ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991–2014).....	82
XV ЕТАП. РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА ПОЧАТОК АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014–2022).....	84
1. Євромайдан. Розстріл «Небесної Сотні».....	84
2. Початок Антитерористичної операції на Сході України.....	85
3. Бої за донецький аеропорт (2014–2015).....	87
XVI ЕТАП. НАПАД РОСІЇ НА УКРАЇНУ (2022–по т. ч.)	88
1. Битва за Київ (24.02.2022–02.04.2022).....	88
2. Битва за Херсон (24.02.2022–02.03.2022).....	88
3. Битва за Харків.....	89
4. Битва за Чернігів (24.02.2022–02.04.2022).....	89
5. Битва за Миколаїв (24.02.2022–10.11.2022).....	90
6. Битва за Маріуполь (24.02.2022–20.05.2022).....	90
7. Битва за контроль над північно-західною акваторією Чорного моря (24.02.2022–29.10.2022).....	91
8. Контрнаступ на Херсонщині (27.08.2022–11.11.2022).....	91
9. Контрнаступ на Харківщині (6–12.09.2022).....	92
10. Битва за Вугледар	93
11. Битва за Авдіївку.....	93
12. Бої за Бахмут	93
13. «Курська офензива».....	94
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	95

ПЕРЕДМОВА

Інтерактивний путівник присвячено пам'ятним сторінкам української історії, протягом яких наш народ героїчно боровся за свою незалежність. Ми розглянули низку військових звитяг, що продемонстрували всім непереможність і нескореність українського духу.

Протягом століть наші вороги понад усе прагнули знищити нашу державність, традиції, мову, культуру, націю. І це триває майже 500 років. Однак українська історія та події сьогодення свідчать, що цього ніколи не станеться!

Наша мета – коротко показати основні історичні віхи, починаючи з козацьких часів і до сьогодення. Зокрема, зробити акцент на основних військових та національно-визвольних змаганнях по захисту української державності, а також звернути увагу на видатні історичні постаті кожного окремого історичного періоду, які відіграли у ній вирішальну роль.

Збройні Сили України є гарантом суверенітету і територіальної цілісності нашої країни, а також важливою частиною політичної системи. Історія українського війська налічує не одне століття і є невід'ємною частиною історії нашого народу та його державності. Вивчення цієї історії надактуальне в сьогоднішніх умовах, коли українці знову змушені захищати свою свободу зі зброєю в руках. Сучасні українські воїни гідно продовжують традиції своїх предків, які протягом століть захищали рідну землю. У пам'яті нашого народу збереглися славні подвиги богатирів княжої доби, звитяги козаків, героїчна боротьба воїнів УНР, ЗУНР та українських повстанців, а також подвиги українців у боротьбі проти нацизму. Вивчення історії українського війська не лише сприятиме формуванню почуття патріотизму в майбутніх офіцерів та солдат, а й забезпечить необхідний матеріал для проведення занять із військово-ідеологічної підготовки та виховних заходів.

Проблема військово-патріотичного виховання молоді є надзвичайно важливою в умовах сучасної соціальної нестабільності, окупації українських територій сусідньою державою та збройних дій терористів у східних регіонах України. Підвищення рівня військово-патріотичного виховання молодого покоління сприятиме захисту національних інтересів, відновленню територіальної цілісності України та підготовці молоді до служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Для зручності сприйняття інформації ми пропонуємо періодизацію вітчизняної історії, виокремивши певні етапи воєнних змагань українського війська, зокрема:

Етап 1. Формування українського козацтва (друга половина XVI ст.).

Етап 2. Героїчна доба військових походів гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (1600–1622).

Етап 3. Опір українського козацтва Речі Посполитій (1625–1638).

Етап 4. Національно-визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1656).

Етап 5. Доба «Руїни» та перші московсько-українські війни (друга половина XVII ст.).

Етап 6. Доба гетьмана Івана Мазепи (1687–1709).

Етап 7. Гайдамацький та Опришківський рухи на Правобережній та Західній Україні у XVIII ст.

Етап 8. Селянські повстання на українських землях в першій половині XIX ст.

Етап 9. Українські збройні формування у часи Першої світової війни (1914–1917).

Етап 10. Доба національно-визвольних змагань (1917–1921).

Етап 11. Карпатська Україна. Карпатська Січ (1938–1939).

Етап 12. Українські збройні формування часів Другої світової війни (1939–1945).

Етап 13. Боротьба ОУН-УПА проти радянської влади (1944–50-ті рр. XX ст.).

Етап 14. Відновлення незалежності України (1991–2014).

Етап 15. Революція гідності та початок Антитерористичної операції на Сході України (2014–2022).

Етап 16. Напад росії на Україну (2022–по т. ч.).

Висловлюємо щиру подяку ученим, історикам та журналістам, які роблять титанічну працю задля формування, становлення та захисту української національної ідентичності.

У виданні містяться посилання на відеоматеріали з відкритих джерел, що розміщені у популярному відеохостингу YouTube. Ознайомлення з цими матеріалами допоможе розвивати український контент на платформі YouTube.

Як вдячність за цікаву та майстерно виконану роботу закликаємо всіх небайдужих, після перегляду, підписуватися на ці канали, поширювати відео, коментувати та підтримувати коштами.

МІФИ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ПРО УКРАЇНУ

Нині міжнародний злочинець володимир путін і його посіпаки-пропагандисти поширюють міфи, що нібито Української держави ніколи не існувало, що ми не мали своєї армії, що ми є єдиним «руським народом», а українська мова є діалектом, що росіяни та московія є колискою слов'янської культури – правонаступницею Київської Русі тощо. Наведене є повною маячнею, спотворенням і перекрученням історичних фактів та утопією у повному розумінні.

Так склалося, що більша частина кордону нашої держави межує з територією, яка руйнує систему міжнародного права, становить загрозу для всієї цивілізації. Тому нашим завданням, зокрема, є спростування зазначених міфів російської пропаганди.

Міфи російської пропаганди

<https://www.youtube.com/watch?v=85lfLeGTJy8>



ЕТАПИ ВОЄННИХ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

***I ЕТАП* ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI ст.)**

Упродовж XV–XVI ст. на південних територіях українських земель почала формуватися нова соціальна верства, яка виконала важливу роль в історії і вітчизняного державотворення, і становлення українського війська – козацтва. Завдяки козакам наш народ отримав змогу на певному етапі історичного розвитку повернутися до своїх традицій і звичаїв, зберегти культурно-національні надбання попередніх поколінь, а також створити потужну військову організацію. Особливістю формування козацької спільноти є те, що козаки були не лише військовим формуванням, а й соціальною верствою, яка мала свій соціальний устрій і правову організацію.

1. Заснування Запорозької Січі

Приблизно 1656 року волинським князем Дмитром «Байдою» Вишневецьким у пониззі Дніпра, на острові Мала Хортиця, збудовано фортецю для захисту від татарських набігів. Це був укріплений форпост Війська Запорозького низового, який найменували «Запорозька Січ». Цікаво, що у різний час осередками Війська Запорозького низового було 8 Запорозьких Січей, які проіснували майже 220 років, зокрема: Хортицька (1556–1557 роки); Томаківська (60-ті роки XVI ст.–1593 рік); Базавлуцька (1593–1638 роки); Микитинська (1638–1652 роки); Чортомлинська (1652–1709 роки); Кам'янська (1709–1711 і 1730–1734 роки); Олешківська (1711–1728 роки); Нова (Підпільненська) (1734–1775 роки).

З огляду на особливості політичної організації запорозького козацтва Січ називали «козацькою республікою». Поділ Запорозького козацтва ґрунтувався на двох основних принципах: військовому і територіальному. Як військова структура запорозька громада складалася з 38 куренів, а як територіальна одиниця – з 5, а згодом і з 8 паланок. Курені розташовувалися

безпосередньо в Січі й здебільшого отримували свої назви від прізвищ отаманів-засновників або від назв міст-метрополій. Паланки виконували роль центральної ланки управління певними територіями. Вищим органом влади була козацька військова рада, до якої входили всі козаки. Цей орган займався вирішенням ключових питань, що стосувалися діяльності українського козацтва, зокрема встановлення військової організації, обрання старшини, питань війни і миру, а також проведення переговорів з іноземними делегаціями.

Заснування Запорозької Січі

<https://www.youtube.com/watch?v=nxHqus-uq3c>



Дмитро «Байда» Вишневецький

<https://www.youtube.com/watch?v=QrVkJWgI5T8&t=462s>



2. Іван Підкова

У другій половині XVI ст. активізувалася боротьба проти Османської імперії, позаяк османи прагнули завоювати не тільки землі Речі Посполитої, а й встановити контроль над Молдовою, явно готуючи свою військову експансію в Європу. Як стверджували римські понтифіки, саме українські козаки тривалий час були захисниками не тільки православ'я, а і католицького світу, взявши основний тягар, що стосувався захисту від турецько-татарської експансії. Однією з ключових постатей у боротьбі з турками і татарами був видатний козацький кошовий отаман Іван Підкова, який отримав серед запорожців таке прізвище («Підкова») за надзвичайну

фізичну силу та величезний зріст. Привівши 1556 року із собою повний козацький полк, Іван Підкова був одним із засновників Запорозької Січі. Отаман також брав активну участь у морських походах проти татар під проводом гетьмана Самійла Кішки. Козацькі загони, які він очолював, завдали поразок татарам у Очакові, Кафі та Гезлеві, де розташовувалися татарські укріплення. На початку листопада 1577 року Іван Підкова, брат молдавського господаря Івана (Івоні) Воде Лютого, за підтримки козацького загону під керівництвом гетьмана Якова Шаха, розпочав збройну боротьбу проти васала Османської імперії, молдавського господаря Петра VI Кульгавого. Завдяки грамотній військовій стратегії, яку застосували козаки Івана Підкови під час битв із татарами, було визволено місто Яси, а сам Підкова був проголошений молдовським господарем. У 1578 році війська Османської імперії ввійшли до Молдовського князівства. В результаті того ж року через сепаратні домовленості короля Речі Посполитої Стефана Баторія і турецького султана Мурада II Івана Підкову було схоплено і показово страчено у Львові на площі Ринок.

Іван Підкова

<https://www.youtube.com/watch?v=GRhHpE-00BA>



3. Повстання під проводом гетьмана Криштофа Косинського (1591–1593)

На ґрунті постійних татарських набігів, які спустошували українські землі, не припинялася конфронтація з урядом Речі Посполитої, яка наполегливо намагалася повністю підпорядкувати собі запорозьких козаків. Одне з перших козацьких повстань проти Речі Посполитої розпочалося 1591 року, коли загін у 5000 реєстрових та нереєстрових козаків, очолюваних козацьким отаманом і гетьманом низового козацтва Криштофом Косинським, штурмом взяв Білу Церкву. Згодом повстання підтримали українські селяни і воно охопило всю Київщину,

Брацлавщину, Поділля та Волинь, а впродовж 1592 року козацько-селянські загони захопили Київ та Переяслав.

У січні 1593 року відбулася битва під П'яткою, яка, до слова, тривала тиждень, між загонами князів Острозьких, котрих підтримували поляки, і козацькими військами Криштофа Косинського. Незважаючи на відчайдушний опір ворожим силам, повстанці зазнавали поразки.

Навесні 1593 року Косинський спробував поновити повстання, намагаючись штурмом взяти місто Черкаси, однак в одній із сутичок Косинський загинув, і козаки, втративши свого лідера, були змушені відійти.

Повстання під проводом гетьмана Криштофа Косинського

https://www.youtube.com/watch?v=owGNH_IWDiQ



4. Повстання під проводом Северина Наливайка (1594–1596)

Северин Наливайко – перший видатний козацький лідер, який очолив повстання безпосередньо проти Речі Посполитої, кинувши виклик королю та ставши одним із символів вільної боротьби українського народу. Вирішальною битвою козацького повстання під проводом Наливайка був бій 1596 року в урочищі Солониця неподалік Лубен. В українській історії ця подія відома під назвою «Солоницька трагедія». У травні 1596 року почалась облога козацького табору, яка тривала майже два тижні, протягом яких повстанці мужньо боронилися. Табір постійно обстрілювали з гармат і оточені зазнавали великих втрат. У повстанців бракувало харчів, води, почався масовий падіж коней. Це спонукало поляків почати вирішальний штурм, у результаті якого було вирізано, за деякими твердженнями, кілька тисяч повстанців разом із їхніми жінками та дітьми, а лідерів козацького повстання схоплено. Северина Наливайка з іншими ватажками відправили у Варшаву, де вони були засуджені та публічно страчені.

Повстання під проводом Северина Наливайка

<https://www.youtube.com/watch?v=WPe19pze1Is>



II ЕТАП
ГЕРОЇЧНА ДОБА ВІЙСЬКОВИХ ПОХОДІВ
ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО
(1600–1622)

Період героїчних походів козацького війська проти Кримського ханства, Османської імперії та Московського царства безумовно пов'язаний з іменем легендарного козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Славний полководець був гетьманом реєстрового козацтва, кошовим отаманом Запорозької Січі, а також захисником Православної Церкви та опікуном православних братств і братських шкіл. Петро Конашевич-Сагайдачний тривалий час жив серед запорожців, здобуваючи авторитет у козацькій спільноті завдяки своїй відвазі та розуму. Саме на Запоріжжі його почали називати «Сагайдачним» за вміння стріляти з лука. За свої військові здібності та мужність козаки неодноразово обирали його гетьманом. Петро Конашевич-Сагайдачний був канонізований Українською Православною Церквою.

Петро Конашевич-Сагайдачний

<https://www.youtube.com/watch?v=VynnFnzXtPs>



1. Морські походи козаків проти Кримського ханства та Османської імперії (1606–1616)

Метою морських походів проти Кримського ханства й Османської імперії був захист від постійних нападів турків і татар на козацькі вольності, а також звільнення полонених побратимів, яких турки і татари безсоромно продавали у рабство.

Однією з перших таких експедицій був морський рейд на Варну влітку 1606 року. Під час цього походу козаки захопили фортецю, яка до того часу вважалася неприступною. Штурм Варни завершився знищенням усіх берегових укріплень та османських кораблів, що знаходилися на рейді. Результатом битви було також визволення кількох тисяч полонених із татарсько-турецької неволі. У відповідь на цей похід турецький султан видав наказ перегородити Дніпро біля острова Тавані залізним ланцюгом, щоб заблокувати козаків, але ці заходи виявилися неефективними.

У 1607 році запорожці під керівництвом Петра Сагайдачного здійснили великий похід на Кримське ханство, під час якого захопили та спалили Перекоп і Очаків.

У 1608 – на початку 1609 року Сагайдачний провів морський похід на 16 човнах-чайках до гирла Дунаю, під час якого було здійснено напад на турецькі укріплення: Кілію, Акерман та Ізмаїл.

У 1612 році козацька флотилія, що складалася з 60 чайок, успішно провела походи на ворожі укріплення в Гьозліві, Бабадазі та Варні. У 1613 році запорожці здійснили два походи на османське узбережжя, де в гирлі Дніпра розгромили османську флотилію та захопили шість галер.

У серпні 1614 року запорожці на 40 чайках підійшли до берегів Османської імперії, захопивши Трапезунд, обложивши Сіноп, оволодівши замком і знищивши гарнізон, а також весь флот галер і галеонів, що стояли на рейді.

У 1615 році 80 козацьких чайок наблизилися до Константинополя, де спалили османський флот, що перебував у порту. Османський султан відправив проти козаків цілу флотилію. Проте в морських битвах біля острова Зміїний та під Очаковом османську флотилію було розгромлено, а козаки захопили в полон османського адмірала Алі-пашу.

У липні 1616 року Петра Сагайдачного обрали гетьманом Війська Запорозького реєстрового, і незабаром після цього він почав готувати похід на неприступну до того часу турецьку фортецю Кафу (сучасна Феодосія). Це місто було не лише великим і багатим, з населенням від 70 000 до 100 000 осіб, а й головним ринком невольників у Криму. Кафська фортеця мала потужні оборонні укріплення: 13-метрові зовнішні стіни завдовжки понад 5 км. Наприкінці липня 1616 року Сагайдачний разом із чотирма тисячами козаків прибув до міста. Вночі козаки висадилися на берег і наблизилися до воріт Кафи. Декілька запорожців, які володіли турецькою мовою, відволікли увагу вартових, видаючи себе за турецький підрозділ, що вирушає на війну з Персією. Тим часом інші козаки перекинули драбини на мури фортеці. Перебравшись через стіну, вони знищили вартових і відкрили ворота. Завдяки несподіваному нападу козаки захопили міську цитадель і почали визволяти християнських невольників.

Щоб захопити якомога більше полонених на своїх чайках, козаки вирішили відмовитися від значної частини захопленого майна, підтверджуючи свою обіцянку визволяти християн із неволі, яку давали перед походами. В результаті цієї операції було звільнено кілька тисяч невольників, яких галери доставили на батьківщину. Повернення такої великої кількості полонених сприяло всенародній славі Сагайдачного. Звільнивши безліч бранців, запорожці перетнули Чорне море і, напавши на Трапезунд і Синоп, захопили обидва міста, розгромивши висланий проти них загін турецьких суден, потопивши три кораблі та захопивши кілька в полон. Дізнавшись на зворотному шляху, що турки перекрили шлях до Дніпра великим флотом, козаки повернули на північ і через Азовське море дісталися до Дону, звідки суходелом повернулися на Січ.

Спрямовуючи козацтво на активну наступальну боротьбу проти Османської імперії, де ключову роль відіграли чорноморські козацькі походи, Петро Сагайдачний домігся збільшення запорозької флотилії, яка налічувала кілька сотень чайок. Стратегія морських походів, розроблена Петром Сагайдачним, мала на меті ведення боїв на території ворога й ослаблення економічної і військової потужності Османської імперії.

Морські походи козаків

<https://www.youtube.com/watch?v=1YijATGF45E>



Взяття Кафи

<https://www.youtube.com/watch?v=b8qRg5rXItk>



2. Походи Петра Сагайдачного проти Московського царства (1618)

У період так званої «Смути», після низки повстань, налякані московські бояри заключили угоду із Річчю Посполитою, за якою ставленик польського короля Сигізмунда III корольович Владислав IV, після прийняття ним православ'я, мав зайняти московський престол. Однак у результаті заколоту царем був проголошений Михайло Романов, що призвело до початку воєнної кампанії Речі Посполитої проти Московії. Уряд Речі Посполитої звернувся по допомогу до Війська Запорозького, яке, після обговорення надання військової допомоги на двох загальних військових радах у червні 1618 року, вирішило приєднатися до спільного походу проти Москви. Після перемовин із поляками українське командування на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним створило план для майбутнього походу.

У другій половині червня 1618 року 20-тисячне козацьке військо на чолі з Сагайдачним вирушило до Москви. Після переправи через Дніпро козаки вийшли на Муравський шлях, що вів від Криму вздовж Дніпра в напрямку Тули. У липні 1618 року вони наблизилися до одного з найукріплених міст на півдні Московії – Лівни. Завдяки несподіваній атаці запорожці захопили місто.

Наприкінці липня 1618 року була взята чергова фортеця на шляху до Москви – Єлець, де запорозькі козаки знищили потужний оборонний гарнізон. Петро Сагайдачний, будучи блискучим стратегом і талановитим полководцем, вирішив взяти місто в облогу та захопити його, щоб не залишати у себе в тилу великі сили противника. Підготовка до штурму тривала кілька днів: запорожці виготовляли тури – дерев'яні пересувні башти, які мали наблизитися до стін фортеці. Гарнізон міста намагався цьому перешкодити, здійснюючи вилазки. Під час однієї з таких вилазок московити потрапили в козацьку засідку і зазнали значних втрат. Запорожці оточили єлецький острог з усіх боків. Штурм Новосільських і Лівенських воріт тривав усю ніч, але раптово для обложених козацькі підрозділи завдали удару з північного сходу, з боку гори Аргмак, звідки козаки увірвалися всередину.

Новина про падіння Лівен і Єльця швидко поширилася сусідніми московськими містами, викликавши паніку. Гетьман Сагайдачний направив частину свого війська під командуванням полковника М. Дорошенка в рейд на Рязань. Воеводи кількох міст на шляху козаків втекли, а гарнізони, що їх охороняли, здавалися без бою.

У вересні 1618 року запорожці взяли в облогу місто Зарайськ, одночасно концентруючи війська поблизу річки Оки та, готуючись до переправи, і протягом кількох наступних днів, не стикаючись із опором деморалізованого московського війська, Сагайдачний із незначними втратами переправився через Оку. Деморалізовані московити не могли завадити козаками, що впродовж кількох наступних днів переправилися на лівий берег Оки. Запорожці продовжили бойові дії безпосередньо на підступах до столиці Московського царства.

У жовтні 1618 року військо під командуванням П. Сагайдачного вирушило Каширським шляхом у напрямку Москви. У районі Донського монастиря їм перешкодило московське військо. Під час битви козаки знищили передові загони московитів, а решта кінноти почала рятуватися втечею. Вийшовши на оперативний простір на ближніх підступах до Москви, запорозький гетьман розіслав розвідувально-диверсійні загони, що, крім збору інформації, мали спустошувати

навколишні села, таким чином руйнуючи комунікації між столицею та південними регіонами Московської держави.

У жовтні 1618 року поблизу Тушино заporожці об'єдналися з силами королевича Владислава і розробили спільну стратегію штурму Москви. Штурм тривав кілька годин – із третьої ночі до світанку. Нападникам вдалося прорватися до міста через Арбатські ворота, але, не отримавши необхідної підтримки, їхня атака була зупинена.

У грудні 1618 року, під час польсько-московської війни, запорозьке військо на чолі з Петром Сагайдачним здійснило успішну атаку на Калузький посад, захопивши його.

Складна воєнна ситуація змусила московське керівництво розпочати переговори, в результаті яких було укладено угоду про перемир'я на умовах, запропонованих Річчю Посполитою. Військо Сагайдачного брало участь у цих подіях на боці Польщі. Основні вимоги Сагайдачного для підтримки Речі Посполитої включали: розширення козацьких територій, збільшення чисельності козацького війська, скасування заборон і обмежень на православну віру, а також визнання Польщею адміністративної та судової автономії Війська Запорозького. Ще одним важливим аспектом участі козаків у польсько-московській війні була необхідність політичного маневрування між Османською імперією, Московським царством і Річчю Посполитою. Ці події стали потужною демонстрацією сили та стійкості українського козацтва.

Походи Петра Сагайдачного проти Московського царства

<https://www.youtube.com/watch?v=jo1TQ-mRHY>



3. Хотинська битва (1621)

Після поразки королівських військ під Цецорою у 1620 році й татарського нападу на Поділля, султан Осман II розробив план завоювання України, Речі Посполитої, а згодом і Центральної Європи. Щоб знайти союзника, уряд Речі

Посполитої знову звернувся до українських козаків за допомогою, традиційно обіцяючи різноманітні права та привілеї.

На козацькій раді в червні 1621 року в урочищі Суха Діброва ухвалено рішення взяти участь у боротьбі проти Османської імперії та надіслати до Варшави посольство на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним, щоб за свою участь у цій боротьбі забезпечити певні привілеї для козацтва та права для Православної Церкви в Україні.

Хотинська битва 1621 року є вирішальною сутичкою між військами Речі Посполитої та Османської імперії поблизу міста Хотина, що завершила Хотинську війну 1620–1621 років. Битва закінчилася перемогою об'єднаних сил Речі Посполитої та українського козацтва.

Важливу роль у розгромі османської армії під Хотиним відіграли запорозькі козаки під проводом гетьмана Петра Сагайдачного. Після поразки під Хотином турецький султан Осман II був змушений зупинити військові дії.

Наслідки Хотинської битви мали значний міжнародний вплив, оскільки змусили Османську імперію відмовитися від планів завоювання Європи.

На честь цієї битви Папа Григорій XV та Папа Урбан VIII встановили день пам'яті – 10 жовтня, відзначаючи мужність військ, а Католицька Церква до кінця XIX століття проводила в цей день спеціальні служби.

Хотинська битва

<https://www.youtube.com/watch?v=p-6KyIAxqvA>



III ЕТАП

ОПІР УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1625–1638)

Після блискучої перемоги Речі Посполитої над турецько-татарською армією Османа II під Хотиним у 1621 році, здобутої, зокрема, завдяки козацькому війську під керівництвом гетьмана Сагайдачного, польський уряд змушений був виконати свої обіцянки щодо збільшення козацького реєстру. Проте польська шляхта залишалася вірною своєму цинічному ставленню до козаків. Оскільки Туреччина зазнала поразки і загроза війни з нею найближчим часом зникла, було ухвалено рішення зменшити козацький реєстр до 3–5 тисяч осіб. Це викликало нове загострення соціальних суперечностей в Україні, де колоніальний гніт Речі Посполитої посилювався. Українське населення не підкорялося панам і тікало на Запоріжжя, де їх охоче приймали козаки. Запорожці, незважаючи на заборони уряду, проводили власну політику.

Занепокоєний можливістю утворення окремої козацької республіки, уряд Речі Посполитої влітку 1625 року розпочав підготовку до нового карального походу проти козаків.

1. Куруківська битва (1625)

Обравши гетьманом Марка Жмайла, козацьке військо зустрілося з урядовою армією наприкінці жовтня 1625 року поблизу містечка Крилів. Обидві сторони висловили свої вимоги. Козаки, незважаючи на значну перевагу урядових військ, трималися гідно і не бажали суттєво поступатися жодним із пунктів своєї програми. Вони, зокрема, вимагали закріплення своїх прав на широке самоврядування та особливий статус в українському суспільстві, що наближався до шляхетського, а також наполягали на праві козаків опікуватися справами Православної Церкви та захищати її від католицьких зазіхань. Своєю чергою, представники Речі Посполитої прагнули повернути козацтво до стану, що існував перед Хотинською війною, ігноруючи всі його військові заслуги. Вони наполягали на зменшенні чисельності козаків до 4 тисяч, призначенні гетьмана польським урядом, припиненні всіх самостійних зовнішніх акцій, зокрема морських походів,

а також на видачі всіх втікачів на Запоріжжя місцевому уряду і припиненні практики прийняття запорожцями чужих послів.

Не досягнувши успіху на переговорах, урядові війська вирішили взятися за зброю і наприкінці жовтня 1625 року розпочали штурм Куруківського табору (сучасне передмістя Кременчука). Проте виявилось, що козаки вдало обрали місце для оборони, оскільки заболочена та залісна місцевість значно ускладнила дії польської кінноти. Частина запорожців, яких недаремно називали «комишниками», сховалася в чагарниках біля озера і всіляко заважала полякам, порушуючи їхнє шиккування. Сам табір відповідав на атаки шляхетного війська потужними залпами з рушниць і гармат. Втрати коронного війська, які з кожним етапом битви ставали дедалі відчутнішими, загрожували фактично втратою обороноздатності Речі Посполитої, що охолоджувало запал коронних комісарів.

У кінцевому результаті була підписана угода, в результаті якої козацькі ватажки не були видані полякам (це, зокрема, був гетьман реєстрового козацтва Марко Жмайло та його наступник Михайло Дорошенко, який і уклав з командуванням Речі Посполитої Куруківський договір 1625 року), а уряд Речі Посполитої погоджувався не на чотириох, а на шеститисячний козацький реєстр.

Куруківська битва

https://www.youtube.com/watch?v=2_QRiFn_ePw



2. Битва під Переяславом («Тарасова ніч») (1630)

У березні 1630 року козацький отаман Тарас Федорович, відомий як «Трясило», очолив повстання козаків проти уряду Речі Посполитої. На початку травня він зосередив основні сили повстанців у Переяславі. Коли польське коронне військо наблизилося до міста, розпочалися запеклі бої, які тривали три тижні. Під час однієї з вилазок козаки знищили так звану «золоту роту», що складалася з шляхтичів. Після кількогодинного

кровопролитного бою козацькі полки завдали нищівної поразки польським підрозділам і захопили їхній обоз. У цій битві загинуло кілька тисяч жовнірів. Тарас Шевченко увічнив цю перемогу козацької зброї у своїй поемі «Тарасова ніч».

3. Взяття фортеці Кодак (1635)

Фортеця Кодак на Дніпрі була побудована поляками для протидії збільшенню козацького руху шляхом зупинення селян, що йшли на Січ для того, аби стати козаками, з огляду на зазначене вона мала величезне стратегічне значення, тому 1635 року гетьман нереєстрових запорозьких козаків Іван Сулима змушений був вдатися до її штурму.

Зробивши розвідку і план взяття фортеці, на початку серпня 1635 року, козаки несподівано пішли на її штурм. Неочікувана поява козаків викликала паніку серед гарнізону, найманці, що охороняли фортецю, чудово знали про велику боєздатність козаків і їх уміння штурмувати фортеці малими силами. Це вміння козаки часто демонстрували і під час антипольських повстань, і під час походів проти турецьких і кримських фортець.

Скориставшись розгубленістю гарнізону, запорожці ввірвалися з різних сторін у фортецю і за кілька годин знищили весь гарнізон, який тримав оборону, а також зруйнували фортецю.

Битва під Переяславом («Тарасова ніч»). Взяття фортеці Кодак

https://www.youtube.com/watch?v=5XsHgXGjB_o



Обітниця Івана Сулими

<https://www.youtube.com/watch?v=z6o-TvgdL0U>



4. Кумейківська битва (1637)

У травні 1637 року на Правобережній Україні спалахнуло повстання під керівництвом гетьмана Війська Запорозького Низового Павла Бута, відомого як «Павлюк». Це повстання незабаром поширилося на значну частину Лівобережної України. Проте лише восени 1637 року уряд Речі Посполитої зміг зібрати потужні військові сили проти повстанців. Вирішальна битва відбулася поблизу села Кумейки.

На початку грудня 1637 року повстанці під проводом Павла Павлюка і Карпа Скидана, сформувавши шість лав, розпочали наступ на позиції урядового війська. Проте, наблизившись до ворожого табору, вони натрапили на непрохідне болото. Коли, за наказом Павлюка, повстанське військо відступило на рівну місцевість, на них раптово напала польська кіннота. Повстанці встигли швидко оточити себе возами в шість рядів, але не мали часу для зведення укріпленого табору. Тричі вони відбивали атаки коронної кінноти, яку підтримували піхота й артилерія. Лише під час четвертої спроби одному з коронних загонів вдалося прорватися в повстанський табір, підпаливши вози з сіном і порохом. Увечері Павлюк і Скидан, маючи невелику кількість сил, відступили з табору до Чигирини, щоб зібрати підкріплення. Керівництво повстанським військом перейняв Дмитро Гуня. На світанку Гуня вивів повстанців з оточення і відступив до Боровиці, де з'єднався із загоном Павлюка.

Не сподіваючись подолати опір повстанців за допомогою зброї, коронний гетьман Миколай Потоцький запропонував провести переговори. Під час цих перемовин Павлюка підступно захопили і згодом стратили у Варшаві. Варто зазначити, що в битві також брав участь Богдан Хмельницький, який на той момент виконував обов'язки писаря Війська Запорозького.

Кумейківська битва

<https://www.youtube.com/watch?v=qoPvi11YT4o>



5. Битва під Говтвою (1638)

Навесні 1638 року почалося повстання нереєстрових козаків на чолі з Яковом Острянином і Карпом Скиданом, яке дало поштовх до масового селянського виступу на Київщині та Полтавщині.

Повстанці вирушили з Кременчука вгору по річці Псел (притока Дніпра) до містечок Омельник і Говтва. Говтва, розташована на високому узвишші між річками Псел і Говтва, була оточена лісами та болотами, що забезпечувало їй природні укріплення. На початку квітня 1638 року козаки розбили табір, обнесли містечко та замок валом, а також насипали ще один вал між річками. На могилі, що стояла перед валом, збудували шанець. Польське військо, яке підійшло до Говтви в квітні 1638 року, здійснило невдалу спробу штурму і було відкинуте потужним артилерійським вогнем. У цей час кількатисячний загін запорожців зайшов у тил польського війська та влаштував засіки, щоб позбавити ворожу кінноту маневреності. Коли наступного ранку штурм поновився, козаки вдарили з однієї з засік і повністю знищили противника. З іншої засіки козаки атакували коронне військо, яке розпочало наступ на козацькі шанці. Ситуація для поляків стала безвихідною, і вони були змушені відступити від Говтви аж до Лубен.

У результаті бою під владою повсталих опинилася вся Полтавщина.

Повстання під проводом Острянина

<https://www.youtube.com/watch?v=GBtLHiQQs0>



IV ЕТАП
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
ПІД ПРОВОДОМ ГЕТЬМАНА
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
(1648–1656)

Однією з найзначніших сторінок в історії українського народу та яскравим прикладом вищого військового мистецтва є Визвольна війна 1648–1654 років проти Речі Посполитої під керівництвом Богдана Хмельницького. У цій війні український народ вів героїчну боротьбу за звільнення України від феодального, релігійного, соціального та передусім національного гноблення з боку польських магнатів і шляхти. Війна подарувала нам низку видатних полководців і воєначальників, якими по праву пишається українська нація – Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Івана Богуна, Івана Виговського та багатьох інших. Боротьба з таким потужним супротивником, як Річ Посполита, вимагала створення численних збройних сил. В Україні в короткі терміни було сформовано потужну козацьку армію, котра стала справжньою загрозою для польських магнатів і шляхти. У Запорозькій Січі та в деяких українських містах налагоджено виробництво зброї та боєприпасів. В ті часи українське військо мало власну польову артилерію. Основну частину військ складала піхота, тоді як кавалерія, насамперед на початку війни, була дуже обмеженою за чисельністю. Ця ситуація змусила Богдана Хмельницького залучити до козацького війська кінні загони кримських татар.

**Національно-визвольна війна українського народу
під проводом гетьмана Богдана Хмельницького**

<https://www.youtube.com/watch?v=iSQQwyFB00k>



1. Битва під Жовтими водами (1648)

Битва під Жовтими Водами 1648 року – це перша битва і перша перемога козацького війська періоду Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої.

Протягом кількох днів, із 29 квітня 1648 року, біля Жовтих Вод відбувалися запеклі бої. Польські війська, що знаходилися в укріпленому таборі, відбивали атаки козаків, які їх оточили, за допомогою артилерії. Ворожий загін вирішив прорватися через кільце оточення і почав відступати в північно-західному напрямку, намагаючись з'єднатися з основними силами. 16 травня 1648 року противник досяг урочища Княжий Байрак, де козацька піхота заздалегідь підготувала завали та рови. Як тільки польський загін увійшов до Княжого Байраку, він був атакований українським військом з усіх боків і майже повністю знищений. У битві під Жовтими Водами українські війська успішно виконали складний тактичний маневр – охоплення противника з флангів і вихід у його тил. Це дало змогу їм здобути швидку перемогу над поляками. Під час цієї битви реєстрові козаки, які служили Речі Посполитій, перейшли на бік Хмельницького. Перемога під Жовтими Водами вселила надію на звільнення України від польського впливу.

Битва під Жовтими водами

https://www.youtube.com/watch?v=JoVq_7c7Miw



2. Корсунська битва (1648)

Після перемоги під Жовтими водами війська Хмельницького направилися до Корсуня, де перебували частини польських коронних гетьманів Потоцького та Калиновського. Саме під Корсунем, 25–26 травня 1648 року, відбулася битва, в якій проявилася військове мистецтво козацького війська. Противник займав вигідну позицію, зручну для оборонної боротьби. Оцінюючи ситуацію, Богдан Хмельницький вирішив

змусити ворога залишити цю позицію, а потім атакувати його. За допомогою демонстративних маневрів і дезінформації гетьман створив враження, що атака відбудеться з фронту і українське військо має значну чисельну перевагу. Одночасно Хмельницький віддав наказ шеститисячному загону М. Кривоноса вийти на можливі шляхи відступу польського війська та влаштувати засідку в Крутій Балці, що знаходилася в 15 кілометрах на північний захід від Корсуня. Введений в оману щодо сил і намірів українського війська, противник вирішив відступити без бою. Поляки направили свої загони до Богуслава. Біля Крутої Балки вони зазнали атаки з фронту від засадного загону, а з тилу – від основних сил Б. Хмельницького. В результаті противник опинився в оточенні і був повністю розбитий.

Після Корсунської битви Річ Посполита, хоча й не була повністю знищена, зазнала значного ослаблення. Національно-визвольний рух охопив усю Україну. Практично на всіх українських землях, що перебували під контролем Речі Посполитої, почали спалахувати селянські бунти, учасники яких приєднувалися до повстанських загонів Хмельницького.

Корсунська битва

<https://www.youtube.com/watch?v=hg4u2zcI5Wk>



3. Кодацька облога (1648)

На початку національно-визвольної війни фортеця Кодак разом із гарнізоном військ Речі Посполитої опинилася в глибокому тилу українських повстанців і створювала для них значну загрозу, насамперед у разі ворожого контрнаступу. Фортечний гарнізон, що складався з польської частини та іноземних найманців, налічував приблизно 1000 вояків.

Облога Кодака розпочалася українськими військами незабаром після перемоги в Корсунській битві в травні 1648 року. Однак, позаяк основні сили продовжували наступ, до стін фортеці були направлені лише окремі загони. Через невелику

чисельність військ блокада була нещільною. Ситуація змінилася, коли Богдан Хмельницький направив сюди три полки під командуванням М. Нестеренка, П. Шумейка та Я. Вовченка. У вересні 1648 року ці війська підійшли до Кодака і щільно його оточили. Опинившись у важкому становищі, обложені вирішили розпочати переговори. У жовтні 1648 року були укладені почесні умови капітуляції гарнізону, який був обміняний на українських полонених.

Після того, як українські війська увійшли до Кодака, їм стала підконтрольною вся течія Дніпра від Білої Русі до Великого Лугу.

Іван Богун

<https://www.youtube.com/watch?v=iwPgxECzJd0>



4. Битва під Махнівкою (1648)

Містечко Махнівка на Поділлі, подібно до інших укріплених міст і замків Правобережжя, виконувало роль опорного пункту для військ Речі Посполитої. Наприкінці червня 1648 року під Махнівкою почали збиратися загони повсталих селян. На початку липня їхня чисельність сягнула кількох тисяч.

Основні сили козацького війська під проводом Богдана Хмельницького розташовувалися під Білою Церквою. Проте він все-таки вирішив направити під Махнівку 5-тисячний полк козаків, щоб підтримати повстанців у захопленні міста. У цей час Ярема Вишневецький, очолюючи значний загін польсько-шляхетських військ, відступаючи з Лівобережної України, повернувся на Брацлавщину, більшість якої на початку липня 1648 року контролювалося повсталим селянством і козацтвом під керівництвом Максима Кривоноса. Військо Вишневецького являло собою об'єднаний, добре озброєний та підготовлений загін, який на той момент був єдиною реальною військовою силою польського королівства і прагнув помститися за поразки загонів Миколи Потоцького

та Мартина Калиновського під Жовтими Водами і Корсунем у квітні–травні 1648 року. Спроба Вишневецького непомітно підійти до містечка, оточити його та завдати нищівного удару повстанцям закінчилася невдачею, незважаючи на значну чисельність шляхетського війська. Козацько-селянське військо було змушене переформуватися на відстані кількох кілометрів від Махнівки, неподалік сучасного Глуховецького лісу, на пагорбі, з рішучим наміром вранці продовжити битву.

Протягом ночі Вишневецький кілька разів намагався штурмувати козацький табір, але без успіху. Польське військо відступило в напрямку Старокостянтинова, де через кілька днів під Пилявцями завершилася ця сутичка.

Максим Кривоніс

<https://www.youtube.com/watch?v=cEWX1X7el1s>



5. Битва під Пилявцями (1648)

Для командування польським військом було призначено трьох полководців: князя Домініка Заславського, коронного підчашого Миколая Остророга та зовсім молодого коронного хорунжого Александра Конецпольського. Проте жоден із них не мав значного військового досвіду. Князь Домінік славився своїм багатством і розкішним способом життя, Миколай Остророг гордився своєю освіченістю. Хмельницький іронічно називав цих воєначальників «перина», «латина» і «дитина». На початку вересня 1648 року коронне військо вирушило з місць свого розташування на Волинь.

Під Пилявцями, на правому березі річки Іква, козацьке військо збудувало добре укріплений табір. На лівому фланзі основних сил української армії розташувалася кіннота Максима Кривоноса. Вирішальна битва почалася запеклими боями за греблю через Ікву. Першими завдали удару польські кавалеристи. Витримавши потужний натиск ворожих загонів, козацька піхота за підтримки артилерії розпочала контрнаступ.

Козацькі полки швидко оволоділи греблею, перейшли на лівий берег і почали формуватися в бойові порядки. Не витримавши тиску і піддавшись зростаючій паніці, війська Речі Посполитої почали безладно відступати. Щоб уникнути повного розгрому, командування коронних військ відкликала всі підрозділи з поля бою і розпорядилося підготуватися до відходу табором.

Битва під Пилявцями

<https://www.youtube.com/watch?v=W34yyIQZW6Q>



6. Битва під Збаражем (1649)

Після поразки від українських козаків на Брацлавщині та Волині польсько-шляхетські загони під командуванням Яреми Вишневецького та інших командирів, що налічували до 15 тисяч вояків, відступили до Збаража, шукаючи захисту в його укріпленнях. Навколо табору, який спирався спиною на стіни міста та замку, польські жовніри, угорські та німецькі найманці збудували оборонні вали.

На початку липня 1649 року розпочалися масові штурми польського табору, а 20 липня польське військо змушене було відступити до останнього, третього рубежу оборони перед замком. У таборі почалися голод і епідемія шигельозу. У них не було шансів прорвати оточення. Врятувало оточених лише наближення польського війська під проводом короля Яна II Казимира.

Битва під Збаражем

<https://www.youtube.com/watch?v=OqL3VOo5jPc>



7. Битва під Зборовим (1649)

На початку серпня 1649 року, залишивши коло Збаража кілька полків під командування наказного гетьмана Івана Чорноти, Богдан Хмельницький на чолі 60-тис. війська разом із кримськими татарами вирушив назустріч королівській армії.

Оборонні споруди Зборова були добре укріплені, тому місце, яке обрало для табору польське військо, було вдалим для оборони. Козаки, розгорнувши ряд гармат, почали обстріл табору. Їхня артилерія, що складалася з гармат, захоплених у польських гарнізонах рік тому, була доволі потужною, щоб вражати табір з одного кінця до іншого. У таборі панувала паніка: шляхтичі ховалися у возах і під ними, а король намагався вигнати їх звідти, використовуючи палаш. У ніч із 15 на 16 серпня коронні війська збудували кілька земляних укріплень у найбільш вразливих частинах табору, проте до ранку не встигли завершити вал на північному фланзі. Вранці козаки атакували це місце, а також місто Зборів. Вони прорвалися в табір і в місто, але закріпитися там не змогли.

Наступну атаку здійснили кримські татари. Земляні укріплення не змогли зупинити їх наступ, і козаки разом із татарами прорвалися до табору. Завдяки контратаці німецьких найманців королю вдалося уникнути катастрофи. У цей час ситуація в польському таборі була критичною: нестача людей і продовольства позбавляла надії на утримання позицій, не кажучи про можливу перемогу. Ян II Казимир розпочав переговори з кримським ханом, який не виявляв особливого інтересу до перемоги козацького війська. Після переговорів укладено угоду, згідно з якою польський король пообіцяв кримським татарам сплатити значну суму податків і дозволив їм брати ясир і грабувати українські землі на шляху до Криму. Не маючи можливості одночасно протистояти всім військам, Б. Хмельницький під тиском хана змушений був розпочати переговори й укласти Зборівський договір із королем Речі Посполитої. Після укладення Зборівського договору облога польського табору під Збаражем була знята.



8. Битва під Берестечком (1651)

Після Зборівського миру, 1651 року, Річ Посполита відновила військові дії проти козацької України. Проте, через дії хана Іслам-Гірея, який, можливо, не хотів допустити поразки Речі Посполитої, Богдан Хмельницький був змушений призупинити активні наступальні операції. Козацька армія маневрувала в районі Тернополя, Озерної та Колодного, що дало змогу королю Яну Казимиру переправити свої війська (приблизно 90–100 тисяч жовнірів, шляхтичів та 100 тисяч озброєних слуг) до Берестечка і до 25 червня 1651 року переправити їх через річку Стир. Лише дочекавшись середини червня, коли прибув хан із 30–40 тисячами воїнів, гетьман вирушив у похід.

Початок липня 1651 року ознаменувався локальними сутичками та обстрілами, в результаті яких сторони вдаються до перемовин, але не знаходять спільної мови, позаяк поляки вимагають видачі 17 козацьких полковників, булави Хмельницького, гармат і скласти зброю. Козаки, своєю чергою, відкидають умови Речі Посполитої та вимагають дотримання Зборівського договору.

Унаслідок фактичної зради та втечі татарського війська з поля бою, Б. Хмельницький змушений був укласти принизливий мир (Білоцерківський мирний договір), який був підписаний під Білою Церквою 28 вересня 1651 року. Згідно з цим договором, чисельність реєстрового війська зменшувалася до 20 000 осіб, козацькі території обмежувалися лише Київським воєводством, шляхті поверталися її колишні володіння, а селяни зобов'язувалися повернутися на панщину.

Битва під Берестечком

<https://www.youtube.com/watch?v=NUBUQgCJLGU>



9. Битва під Батогом (1652)

Загалом невдала воєнна кампанія 1651 року для Української держави призвела до не вигідної Білоцерківської угоди. Досягнуті раніше успіхи у боротьбі за незалежність України опинилися під загрозою. В Україну почали повертатися магнати і шляхтичі, які відновлювали феодально-кріпосницькі порядки.

Наприкінці квітня 1652 року в Чигирині відбулася таємна нарада гетьмана з старшинами, на якій ухвалено рішення готуватися до відновлення військових дій проти Польщі. Приводом для початку нових бойових дій було порушення молдавським господарем Василем Лупулом союзного договору. Навесні 1652 року загін Тимоша Хмельницького вирушив до Молдови з метою укласти династичний шлюб між Тимошем Хмельницьким і Розандою, донькою Василя Лупула, а також домогтися виконання умов українсько-молдовського договору. Польський уряд, дізнавшись про плани Т. Хмельницького щодо походу в Молдавію, дав наказ Марціну Калиновському розгромити козаків. Неподалік від Батого, на березі Південного Бугу, в долині поблизу Ладижина, Марцін Калиновський розмістив табір із 50-тисячним військом, серед якого було чимало іноземних найманців. Перед табором протікала річка, а з боків розташовувалися ліси та болота, за табором височіла гора Батіг.

Наприкінці травня 1652 року козацькі війська разом із кримськотатарськими загонами переправилися через Буг і непомітно підійшли до польського табору в урочищі Батіг, розташованому між річками Буг і Соб. Вони змогли щільно оточити ворожий табір з усіх сторін. Після кількох годинного запеклого бою козацьке військо пододало опір супротивника

і ввірвалося в його табір. Полякам удалося деякий час триматися, але після прориву оборони, здійсненого козаками під командуванням Івана Богуня, доля битви була вирішена. Армія Речі Посполитої зазнала повного розгрому.

Батозьку битву сучасники порівнювали з перемогою Ганнібала під Каннами у 216 році до н.е. Польські загарбники змушені були терміново залишити територію Гетьманщини, де в деяких місцях вони перебували відповідно до умов Білоцерківського мирного договору. Кордон знову пройшов по річці Случ, як це було за Зборівським договором 1649 року. Перемога під Батогом спровокувала масові повстання козацької України проти шляхти, і до початку липня 1652 року на всіх українських землях відновилася діяльність національних органів влади. Завдяки перемозі козацького війська під Батогом, міжнародне становище України стало більш стабільним.

Битва під Батогом

<https://www.youtube.com/watch?v=ldE8WKZOEyA>



10. Битва під Жванцем (1653)

На початку 1653 року війська Речі Посполитої здійснили кілька нападів на Гетьманщину, доходячи до Чорнобиля, Паволочі та Брацлава. Зокрема, в березні того ж року 25-тисячне військо під командуванням Стефана Чарнецького та Себастьяна Маховського захопило східні райони Брацлавщини. У запеклій битві під Монастирищем Іван Богун зумів зупинити ворога. Тим часом Тиміш Хмельницький, очоливши козацький корпус, вирушив у похід до Молдови, але незабаром опинився в облозі в місті Сучава. Богдан Хмельницький разом із ханом, об'єднавши свої сили, направилися до Кам'янця. Тут гетьман отримав трагічну звістку про загибель свого сина.

Б. Хмельницький вирішив відмовитися від генеральної битви і натомість оточити та заблокувати ворога, щоб змусити його капітулювати. До кінця жовтня 1653 року українські

й татарські загони надійно заблокували війська Речі Посполитої під Жванцем, зайнявши навколишні подільські містечка. В околицях були розгромлені окремі підрозділи польського війська. Облога тривала понад два місяці, і в таборі Речі Посполитої почався голод.

У цей період надійшли новини про рішення Земського собору Московського царства, що відбувся 1 жовтня 1653 року, стосовно протекції над Україною та готовності розпочати війну з Річчю Посполитою. У таких умовах Річ Посполита і Кримський ханат відчують потребу в мирних переговорах через загрозу з боку Москви. Б. Хмельницький вирушив до Переяслава, де 8 січня 1654 року підписано союзницький договір із Московським царством.

Битва під Жванцем

https://www.youtube.com/watch?v=oIo_WzTVIgg



V ЕТАП **ДОБА «РУЇНИ»** **ТА ПЕРШІ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ** **(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII ст.)**

«Руїна» – це період в історії України в другій половині XVII століття, який характеризується розпадом української державності, загальним занепадом та численними кровопролитними війнами на українських землях. Зазвичай під Руїною мають на увазі час від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687). У цей період Гетьманщина умовно поділялася по Дніпру на Лівобережну та Правобережну частини. Сусідні держави,

такі як Річ Посполита, Московська держава та Османська імперія, активно втручалися у внутрішні справи України, а українська політика намагалася підтримувати дружні стосунки з тією чи іншою окупаційною силою. Остаточний поділ Гетьманщини на Лівобережну та Правобережну Україну був закріплений Андрусівським договором (1667) та Вічним миром (1686), за якими Лівобережжя та Київ відійшли до Московського царства, а Правобережжя – до Річі Посполитої.

Московська-українська війна розпочалась у серпні-вересні 1658 року. Конфлікт між урядом гетьмана Івана Виговського та царським урядом переріс у відкриті бойові дії на тлі перемовин між Чигирином і Варшавою про переформатування Речі Посполитої у конфедерацію трьох народів – польського, литовського та руського. Кампанія 1658 року завершилась укладенням перемир'я у грудні 1658 року.

1. Битва під Ніжином (1659)

Московити, розуміючи загрозу втрати Лівобережжя, слідуючи своїй звичній зрадницькій і підступній політиці, організували антигетьманське повстання, намагаючись відібрати гетьманську булаву в Івана Виговського. Наприкінці травня 1659 року московити підійшли до Ніжина. Гетьманські козаки і татари зустріли ворога у полі перед містом – на лівому березі річки Остер. Відбувся запеклий бій. Козаки були змушені відступити за фортечні мури. Зіштовхнувшись із серйозним опором, московити вирішили відмовитися від штурму міста. Натомість – розорили околиці Ніжина та пограбували один із місцевих монастирів, де перебували біженці із правобережного Тригорського монастиря, розореного за часів Хмельниччини.

Невдача в захопленні Ніжина є однією з ключових поразок московського командування під час війни. Московити явно недооцінили стратегічне значення цього міста і направили для його захоплення недостатні сили. Якби Ніжин був узятий, гетьманський уряд втратив би зв'язок із північними районами Лівобережжя, які його підтримували, що могло б мати катастрофічні наслідки для подальшого розвитку кампанії.

2. Облога Глухова (1659)

Після початку московсько-української війни у серпні-вересні 1658 року Глухів як місто, розташоване неподалік

від кордону, мало важливе стратегічне значення і було важливою базою гетьманських військ.

У червні 1659 року московити підступили до Глухова. Глухівські козаки вели активну оборону. Зокрема, у перший день облоги вони здійснили три вилазки, намагаючись обійти й оточити московський табір. Облога міста йшла для московських воєвод не надто вдало, оскільки московських воєначальників розділяла річка Есмань і вони не змогли навести переправу. В результаті чого московські воєводи були змушені почати перемовини, результатом яких було укладення угоди з глухівськими козаками про взаємне припинення бойових дій. Облога Глухова була знята.

3. Битва під Говтвою (1659)

Штурм міста московськими військами розпочався у червні 1659 року, проте одразу ж під Говтву на допомогу гарнізону міста підійшли гетьманські й татарські сили. Розпочалися нові запеклі бої, в результаті яких козаки і татари змогли оточити табір царського війська. У тригодинному бою царське військо було розгромлене. Залишкам удалося врятуватися втечею та відступити до Полтави. Розгром московитів був прологом до Конотопської битви, яка відбулася у червні 1659 року.

4. Конотопська битва (1659)

Перед тим, як просуватися вглиб України, московська армія вирішила захопити Конотоп, який мав надважливе оборонне та стратегічне значення, слугуючи головним форпостом козацького війська. Облога Конотопа розпочалася 21 квітня 1659 року. Перший штурм виявився невдалим. Укріплення Конотопа не були достатньо міцними, і за військово-інженерними стандартами того часу місто не можна було вважати фортецею; єдині укріплення складалися з земляного валу та палісаду з ровом. Проте в багатьох місцях містечко оточували болота, що дещо сприяло обороні. О п'ятій годині ранку 21 квітня князь Трубецькой розпочав атаку; місто обстріляли з гармат, і зав'язався бій. Декільком московським загонам удалося прорватися в фортецю, але козаки під командуванням Г. Гуляницького мужньо захищалися і вибили загарбників із міста, завдавши їм значних втрат.

До 29 червня, протягом 70 днів, чотиритисячний загін Гуляницького тримав оборону фортеці проти численного

війська Трубецького. Це дало змогу Виговському організувати власну армію та отримати підтримку від Речі Посполитої і Криму.

Після розгрому великої армії московитів, гетьман Виговський, який прийшов на допомогу оточеному місту, змусив московське командування зняти облогу Конотопа і почати відступ з України. Спостерігаючи за розвитком подій, Григорій Гуляницький вийшов із Конотопа і атакував відступаючу армію Трубецького, захопивши велику кількість артилерії, бойові знамена, скарбницю та майже весь обоз.

Конотопська битва тривалий час залишалася майже забороною темою в російській і радянській історіографії. Протягом століть інформація про неї замовчувалася, оскільки правда про події під Конотопом спростовувала чимало великодержавних міфів, зокрема про «споконвічне прагнення українців до союзу з Росією».

Проте, незважаючи на доволі трагічний підсумок війни, Конотопська битва мала також значні позитивні наслідки. М. Нестеренко виокремлює щонайменше п'ять важливих аспектів цієї битви:

- по-перше, Конотопська битва на самому початку знищила концепцію «багатовікового прагнення українського народу об'єднатися з російськими братами»;
- по-друге, в цій битві Україна відстояла своє право на самостійний національний шлях;
- по-третє, українці в Конотопській битві спростували російський міф про те, що «в історії росіяни ніколи не воювали з українцями»;
- по-четверте, Конотопська битва розвіяла міф про природний анархізм українців та їхню нездатність до власного державного будівництва;
- по-п'яте, ця битва підтвердила цивілізаційний вибір України – на Захід.

Іван Виговський. Війна в добу Руїни

<https://www.youtube.com/watch?v=9qttbq82Qkk>



5. Битва під Підгайцями (1667)

У травні 1667 року гетьман Правобережної України Петро Дорошенко, намагаючись здобути Україну по Віслу, почав готуватися до походу проти Речі Посполитої. Були розіслані універсали про мобілізацію козаків, які мали збиратися під Корсунем. До Стамбула вирушило посольство засвідчити про готовність прийняти протекцію султана.

На шляху до Львова, під Підгайцями, козаки й татари наштовхнулися на армію коронного гетьмана Яна Собеського, що закрила їм дорогу. Обране Собеським для бою місце було дуже зручно обороняти. На північ від Підгайців є височина, обмежена, з одного боку, лісом, а з іншого – річкою Коропцем, що утворює тут захисну смугу. Особливості бойового поля змусили союзну армію розділитися на два крила, які мали обмежену тактичну взаємодію через глибокий яр, що розділяв місце бою на дві частини. План Дорошенка полягав у тому, щоб татари атакували бережанським шляхом на західній частині Підгаєцької височини, тоді як козаки повинні були наступати з лівого флангу, змушуючи поляків залучити всі свої сили до бою. Також передбачалося форсування річки Коропець, щоб вийти в тил польських позицій і відрізати їх від Підгаєцького замку. В результаті Підгаєцької кампанії між Дорошенком і Собеським був укладений спеціальний пакт.

6. Облога Котельви (1667–1668)

9 січня 1668 року таємна старшинська рада у Гадячі ухвалила рішення про вихід Гетьманщини з-під московського підданства і постановила просити про протекцію султана Османської імперії. Невдоволення козацької старшини викликало насамперед Андрусівське перемир'я 1667 року, яке встановило кордон між Московією та Річчю Посполитою по річці Дніпро.

Наприкінці січня – на початку лютого 1668 року розпочалися козацькі виступи в містах Лівобережжя, де розташовувалися царські залоги. До кінця березня московські гарнізони були знищені або роззброєні в десяти містах: Гадячі, Полтаві, Батурині, Сосниці, Глухові, Миргороді, Прилуках, Стародубі, Новгороді-Сіверському та Лубнах. Царські воєводи змогли утриматися лише в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі й Острії, де козаки розпочали облогу московських загонів. Одночасно антимосковські виступи активізувалися на Слобідській

Україні. Лівобережний гетьман Іван Брюховецький направив посольство до Стамбула та Бахчисарая з проханням про військову допомогу, а також активізувалися переговори з гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком.

Першим етапом війни була спроба московського війська взяти добре укріплене місто Котельва, яке знаходилося на лівому березі річки Ворскла – неподалік від місця впадіння в неї однойменної річки. Річка Котельва своїм вигином оточувала Котелевську фортецю з трьох сторін. Станом на кінець березня 1668 року Котельва перетворилася на важливу прикордонну базу, де розміщувалися значні козацькі сили. Облога міста московськими військами тривала без успіху. Крім того, після загибелі гетьмана Брюховецького, відбулось об'єднання лівобережних і правобережних полків під булавою Петра Дорошенка.

У червні 1668 року Дорошенко разом з татарами виступив у напрямку Котельви – для деблокади міста, внаслідок чого московити від нього відступили. Таким чином, станом на кінець місяця всі московські армії вторгнення були змушені відступити за межі Гетьманщини.

7. Битва під Хухрою (1668)

Після зняття облоги з Котельви у червні 1668 року московська армія збудувала вагенбург (табір із возів) та почала рух на північ – у бік Охтирки і намагалися форсувати річку Хухру. В цей момент їх із півдня атакували козацькі полки і татарські чамбули. Запеклий бій тривав понад п'ять годин і зрештою московитам удалося переправитися на правий берег. Слідом за ними переправилися і війська П. Дорошенка разом із татарами. Вони вдруге атакували московитів, спробувавши відрізати ар'єргард московської армії від основних сил, що було з успіхом зроблено.

8. Битва під Гайвороном (1668)

Під час битви під Гайвороном у жовтні 1668 року московське військо зазнало майстерної атаки з боку татар і козаків. Напад виявився настільки несподіваним, що московські солдати не встигли вишикуватися в бойовий порядок, і їхні ряди були розсіяні. Частина військових намагалася втекти через село, але кіннота не змогла подолати городи місцевих жителів, оточені плотами та ровами. Московити спішилися:

деяким вдалося утекти, перетинаючи рови, тоді як інші опинилися в пастці, були знищені або захоплені в полон. Більш удачливими виявилися царські вояки, які відступили до болота, залишивши своїх коней. У результаті битви була знищена щонайменше половина московського авангарду, а всі троє командувачів (А. Ромодановський, О. Скуратов і М. Толстой) потрапили в полон.

Петро Дорошенко

<https://www.youtube.com/watch?v=PExehJTqW8>



9. Похід на Крим Івана Сірка (1675)

Іван Сірко – видатний український полководець, шляхтич із Поділля, козацький ватажок, полковник калницького полку, а також кошовий отаман Запорозької Січі та всього Війська Запорозького Низового. Він здобув перемогу в 65 битвах і став героєм багатьох українських пісень і казок.

У 1654 році Іван Сірко, разом із полковниками Іваном Богуном, Петром Дорошенком та іншими, виступав проти підписання Переяславської угоди і, як і більшість запорожців, відмовився присягати московському царю. Після підписання Андрусівського договору 1667 року він зайняв чітко антимосковську (а також антипольську) позицію та активно брав участь в антимосковському повстанні 1668 року.

У липні 1675 року Іван Сірко повернувся від гетьмана Правобережжя Дмитра Дорошенка на Запорізьку Січ і організував підтриманий усім військом похід на Кримське ханство на знак помсти за все скоєне татарами. Зібравши двадцятитисячне військо, Іван Сірко обійшов Перекоп і рушив на південь у степ, стежачи, щоб татари, які в ньому блукали, не вистежили його військо і не доповіли в Крим.

Зайшовши на територію Кримського ханства через Сиваш, Іван Сірко з корпусом, який налічував 3–4 тисячі козаків, проник до середини півострова по території Гнилого моря

без ініціювання будь-яких бойових дій, адже його ціллю була столиця кримськотатарської держави – Бахчисарай. Там він розділив військо на декілька корпусів, у кожному призначив командира і наказав нещадно нищити Кримське ханство, розійшовшись у всі сторони, та повернутися через п'ять днів до Сиваської протоки.

Ознайомлюючись з історією козацьких військових кампаній, можна помітити різноманітність тактик, які застосовували українські полководці. Це зумовлено внутрішньою структурою козацтва, що характеризується відносною демократичністю у сприйнятті й обміні військовими ідеями, а також особистою відповідальністю старшини перед товариством за ефективність проведених операцій і досягнення перемоги з мінімальними втратами.

Іван Сірко

https://www.youtube.com/watch?v=jORxB_e1eWk



VI ЕТАП

ДОБА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

(1687–1709)

Булава гетьмана Лівобережної України потрапила до рук Івана Мазепи в 1687 році. Обрання Мазепи було пов'язане з підписанням нових «Коломацьких статей». Як гетьман Війська Запорозького, Мазепа прагнув об'єднати козацькі землі Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя, а також, якщо це можливо, Слобожанщину та Ханську Україну в єдину Українську державу під єдиним гетьманським управлінням. Його метою було встановлення міцної автократичної гетьманської

влади в межах станової держави європейського типу, з одночасним збереженням традиційної системи козацького устрою. У зовнішній політиці Мазепа старався мати добросусідські відносини з Річчю Посполитою, Кримським ханством, Османською імперією.

Іван Мазепа

<https://www.youtube.com/watch?v=o26DWm8Mi0k>



Полтавська битва (1709). Вона була однією з битв Великої Північної війни між Московією та Швецією, що почалася у 1700 році.

Наприкінці жовтня 1708 року між Гетьманщиною та Швецією було укладено українсько-шведський договір про союз у війні проти Московії. Цар Петро I, дізнавшись про перехід гетьмана на бік свого ворога, назвав цю подію «зрадою» та наказав полководцю зі свого оточення А. Меншикову зруйнувати гетьманську столицю Батурин. Так, 2 листопада 1708 року відбулася Батуринська трагедія – всі військові та мирні жителі Батурина (включно з жінками та дітьми) були вирізані.

Навесні на бік шведів став і кошовий отаман Війська Запорозького Кость Гордієнко, а з ним і всі запорозькі козаки. Через це у травні 1709 року московські війська ліквідували Чортомлицьку Січ. Попри обставини, що виникли, шведи на чолі з Карлом XII та козаки на чолі з Мазепою та Гордієнком підійшли до міста Полтава – одного зі стратегічно важливих міст – та розпочали його облогу в червні 1709 року.

Участь Мазепи та його армії на боці шведського короля призвела до розформування та скасування запорізького війська, а також інститутів адміністративно-територіального устрою Гетьманщини. Тепер контроль і управління цими територіями остаточно перейшли до Малоросійської колегії, яка була маріонетковим урядом, що підпорядковувався росії.



VII ЕТАП

ГАЙДАМАЦЬКИЙ ТА ОПРИШКІВСЬКИЙ РУХИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ ТА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У XVIII ст.

I. Гайдамацький рух на Правобережній Україні

Правобережна Україна була центром найраніших українських повстань проти польського владарювання у XVI–XVII століттях. Проте на початку XVIII століття вона зазнала низки драматичних змін. Після кількох хвиль переселення мешканців до Гетьманщини та Слобожанщини, а також нового розподілу селян із Галичини та Волині на Правобережжі, на початку XVIII століття виникла ситуація, що нагадувала ту, яка існувала на початку визвольного руху в XVI столітті. Основною відмінністю була лише значно менша чисельність населення та наявність Гетьманщини – козацької держави на Лівобережжі, що перебувала під протекцією Російської імперії.

Польська влада намагалася відновити кріпацтво та католицизм на контрольованих нею українських землях Правобережної України. Оскільки вона побоювалася лояльності місцевого, переважно православного, населення до Гетьманщини, Річ Посполита розробила програму релігійно-національного приниження та дискримінації українців (і православних, і греко-католиків) з метою їх ополячення. Це зумовило відновлення збройного опору мешканців Правобережжя, спершу стихійного, а згодом більш організованого, який отримав загальну назву «Гайдамаччина».

Гайдамаки використовували виключно партизанські методи боротьби, діючи завжди малими групами. Вони з'являлися раптово, здійснювали криваві напади на ворога в одній або кількох місцевостях і зникали. Проте траплялося, що цілі села піднімалися проти пана та його гайдуків, ліквідуючи їх і вступаючи у відкритий бій із польським військом.

Гайдамацький рух

<https://www.youtube.com/watch?v=6jU-hBkbStg>



1. Повстання Семена Палія (1702–1704)

Можна припустити, що «Гайдамаччина» розпочинається з масового залучення українського селянства до повстання на Правобережжі в 1702–1704 роках під керівництвом полковників Семена Палія та Самійла Самуся, або ж одразу після цього.

Сейм Речі Посполитої 1699 року ухвалив рішення про ліквідацію козацтва на Правобережній Україні. У відповідь на це, 1702 року представники української шляхти, козаків, міщан і духівництва на нараді у Фастові вирішили розпочати антипольське повстання. У червні того ж року воно стартувало зі збройних виступів на Поділлі та Брацлавщині, незабаром охопивши Київщину та Волинь.

За короткий проміжок часу повстанське військо зросло до 5 тисяч осіб і планувало виступити на Білу Церкву, яка була опорним пунктом Речі Посполитої на Правобережжі. Повстання народних мас Правобережної України викликало значне занепокоєння серед шляхти і місцевих чиновників. У Київському, Волинському, Брацлавському та Подільському воєводствах формувалися ополчення для придушення повстань. Шляхта зверталася за підтримкою до уряду Речі Посполитої та лівобережного гетьмана. Поширення повстань опришків у Галицькій землі змусило місцеву адміністрацію також створити шляхетське ополчення. Проте зупинити розвиток повстань шляхта не змогла.

На початку вересня 1702 року повстанське військо під проводом Самуся обложило Білу Церкву, де знаходився добре озброєний гарнізон. Війська Речі Посполитої, що вирушили на допомогу в Білу Церкву, зазнали поразки під Бердичевом. Прибуття основних сил повстанців із Бердичева до Білої Церкви активізувало облогу. Після семи тижнів напружених боїв, 10 листопада 1702 року козаки штурмом захопили Білу Церкву. По всій окрузі спалахнуло масове народне повстання, яке отримало назву «Друга Хмельниччина». Перемога над польсько-шляхетськими військами під Бердичевом була вирішальною для визволення Правобережної України, і на її території до Случі не залишилися коронних військ. Унаслідок значних військових успіхів повстанського війська визвольний рух на Правобережжі набрав сили. На Поділлі повстанці звільнили Бар, Калюс, Жванець, Могилів та інші населені пункти. У містах і селах північної Київщини та Волині спалахнули численні повстання. У січні 1703 року три тисячі повстанців під проводом Федора Шпака діяли на Поділлі, загрожуючи навіть Кам'янець-Подільській фортеці.

Уряд шляхетської Речі Посполитої намагався зібрати сили для придушення визвольного руху на Правобережній Україні. Проте каральна експедиція коронних військ на Поділля, Брацлавщину та Волинь не змогла повністю зупинити визвольний рух. На головному осередку – Київщині, де в містах-фортецях Біла Церква, Фастів, Корсунь і Богуслав розташовувалися значні селянсько-козацькі сили під керівництвом Палія, Самуся та Іскри, каральні війська не наважилися на наступ. Тим часом на території Волині, Поділля та Брацлавщини спалахували нові повстання, організовувалися селянсько-козацькі загони, які продовжували партизанську боротьбу.

Семен Палій

https://www.youtube.com/watch?v=M1Xdjw_lE04



2. Повстання сотника Верлана (1734–1738)

До 1734 року гайдамацькі загони здебільшого формувалися стихійно і діяли автономно. Першу спробу об'єднати ці загони та перетворити їх на масове і добре організоване повстання здійснив у 1734 році сотник Верлан. Народне повстання 1734–1738 років, відоме як «Верланова Революція», було першим організованим гайдамацьким повстанням, унаслідок якого на короткий час (1734–1735 роки) були звільнені майже всі українські землі (за винятком окремих частин Галичини та Волині), що залишалися під контролем Речі Посполитої в XVIII столітті.

На першому етапі армія Верлана захопила територію Поділля. Потім загони повстанців перейшли на Київщину, а на третьому етапі, влітку 1734 року, полк Верлана вирушив на Волинь, де в битві під Кременцем здобув перемогу над польським військом, яке вийшло йому назустріч. Просуваючись на Захід, гайдамаки захопили Броди, східну частину Галичини (до Львова) та південно-східну частину Волині (до Дубна). У всіх захоплених районах скасовано кріпацтво та панщину, запроваджено козацькі демократичні інститути, а селяни отримали виборні права.

Оцінивши складність боротьби з армією Верлана, польський уряд, як це траплялося раніше, звернувся за підтримкою до Російської імперії. Російська влада відреагувала позитивно, і командувачу російських військ, які поверталися з Польщі через Україну, доручено надати допомогу в боротьбі з повстанцями. Спільні дії російських і польських військ розпочалися восени 1734 року. До кінця літа 1735 року повстання було фактично придушене, і на території Правобережжя відновлено адміністративно-правову систему Речі Посполитої, а також кріпацтво.

Основним наслідком повстання Верлана було об'єднання раніше розрізнених загонів повстанців і противників феодално-кріпосницької адміністрації Речі Посполитої в організовану гайдамацьку армію. Хоча повстання не досягло своїх цілей, створені Верланом структури та відчуття широкої солідарності були важливим досвідом, який дав змогу гайдамакам вести постійну боротьбу з польською владою протягом усіх 1740-х і 1750-х років, очікуючи нового шансу

на велике повстання. Такий шанс з'явився наприкінці 1760-х років, коли під керівництвом Максима Залізняка та Івана Гонти розпочалося найпотужніше масове гайдамацьке повстання, відоме як «Коліївщина».

3. Коліївщина (1768)

Ідейно-політичний аспект Гайдамаччини найяскравіше виявився під час повстання 1768 року, яке стало відомим під назвою «Коліївщина». Вірогідно, що назва «Коліївщина» походить від терміна «колій», яким в українських селах і досі називають осіб, відповідальних за забій худоби, і які володіють цими навиками на високому професійному рівні.

Організатором і лідером повстання був запорожець Максим Залізняк, який виявився здібним стратегом і розробив детальний план дій. Згідно з цим планом, українські повстанські сили мали бути поділені на окремі загони, які діяли б одночасно на всій території, охопленій повстанням, захоплюючи кожне місто окремо та знищуючи поляків по всій Україні. Залізняк розділив територію Правобережної України на чотири частини і призначив полковниками чотирьох отаманів, які прибули з ним із Січі: Семена Неживого для південної частини Київського воєводства, Якова Швачку та Андрія Журбу для середньої частини Київського воєводства і Волині, а також Івана Бондаренка для північної частини Київщини, Полісся та північної Волині. Для себе Залізняк залишив Брацлавське та Подільське воєводства.

Метою повстанців було поступове встановлення контролю над усією Правобережною Україною, проте основний удар був спрямований на найпотужнішу того часу фортецю – місто Умань. Під час Коліївщини в Умані дислокувалися частини польської регулярної армії, а також загони козацької міліції, якою командував Іван Гонта. У червні 1768 року він разом зі своїми козаками приєднався до повстання.

22 червня 1768 року Умань була взята повстанцями, які проголосили про відновлення Гетьманщини. Внаслідок двомісячних боїв увесь терен Київського і Брацлавського воєводств були зовсім очищені від поляків. Правобережна Україна стала знову вільною, самостійною державою із гетьманом Максимом Залізняком у проводі. На звільнених теренах запроваджено козацький лад, встановлено українську адміністрацію.

У військовому таборі біля Умані під керуванням полковника Івана Гонти сформовано нові повстанські загони, які вирушили на захід і північ, щоб звільнити від поляків Поділля, Галичину, Волинь і Полісся. Хвилі повстання докотилися навіть до Закарпаття.

Розуміючи свою неспроможність протистояти переможним ударам коліївського повстання, поляки вдалися до перевіреної тактики і звернулися за допомогою до Московії. Московити оточили Умань і підступно захопили Залізняка та Гонту, закувавши їх у кайдани. Більшість повстанців або прорвалися з оточення в бою, або загинули в сутичках. Це була та ж сама підступна тактика московської боротьби, чужа культурному світу, яку москалі з успіхом застосовували й надалі.

Гайдамаки Верлан, Максим Залізник, Коліївщина

<https://www.youtube.com/watch?v=ICR73UoisaA>



II. Опришківський рух на Західній Україні

Початок руху опришків пов'язаний із діяльністю так званих «бескидників», які з'явилися на Бойківщині та півдні Надсяння. Першим відомим бескидником на українських землях був Федір Головатий, який зі ватагом діяв на території сучасної Східної Словаччини (Лемківщина) в останні роки XV століття.

Спершу діяльність опришків розгорнулася на Прикарпатті, а згодом поширилася на Закарпаття та Буковину. Основним осередком опришків були Карпати. У гори тікали розорені й ображені селяни (наймити, комірники, городники, слуги панів) і бідні міщани, які об'єднувалися в невеликі загони опришків. Вони нападали на землевласників, орендарів, лихварів, корчмарів, грабуючи та руйнуючи шляхетські маєтки.

Важливі виступи опришків розпочалися після прибуття козацьких загонів Богдана Хмельницького в Галичину під час Національно-визвольної війни 1648 року. У цей період

опришки активно співпрацювали з козаками, і польська шляхта навіть називала їх «другою армією Хмельницького».

Найбільш інтенсивна діяльність опришків спостерігалася в 1730–1740-х роках під керівництвом відомого ватажка Олекси Довбуша.

Опришки

<https://www.youtube.com/watch?v=bjoxENhgl6k>



1. Опришківський рух під проводом Олекси Довбуша (1738–1745)

Протягом 1738–1739 років Олекса Довбуш активізував свою діяльність у районі Печеніжинського ключа, а згодом охопив усе Покуття. Загін Довбуша здійснював рейди на Прикарпатті, а також у Перемишль, Дрогобич, Турку, Закарпаття та Поділля. Частина опришків також переходила на Запоріжжя. Особливо активно опришки О. Довбуша діяли в Коломийському повіті влітку та восени 1738 року, їхнім основним опорним пунктом були околиці Яблунівського ключа.

У 1740–1741 роках, під тиском польських військ, Довбуш був змушений залишити території Печеніжина та Яблунова, відступивши на Верховину і влаштувавшись на Буковецькій полонині. Звідти він знову почав нападати на шляхетські маєтки не лише в Коломийщині, а й на Буковині та Закарпатті.

За легендою, засновник хасидизму Баал Шем Тов якось допоміг опришкам на чолі із Довбушем сховатися від переслідувань шляхти. Вдячний Довбуш подарував рятівнику свою люльку, із якою той не розлучався до кінця життя.

Селяни вважали Довбуша «своїм спасителем». 24 серпня 1745 року Довбуш був зрадницьки вбитий.

Олекса Довбуш

<https://www.youtube.com/watch?v=jyseyi8eViv>



2. Опришки у другій половині XVIII–XIX ст.

Рух опришків тривав навіть після того, як Галичина (1772) та Буковина (1774) потрапили під контроль Австрійської імперії. У 1780-х роках у Станиславівській окрузі діяли загони під керівництвом Д. Богуславця, Я. Фенюка і М. Баби. На Поліссі наприкінці XVIII століття активним ватажком був П. Гуманюк (Сапранчук). У першій половині XIX століття в Галичині, Закарпатті та Буковині налічувалося понад 50 загонів, якими керували В. Фреюк, М. Бойчук (Клям), В. Якимюк, Д. Маруськ, Г. Мосорук, М. Штолюк, І. Вередюк, М. Циган, І. Волошук, А. Ревізорчук та інші.

Зміна соціально-політичних умов у Галичині та Буковині після 1848 року, зокрема скасування панщини, призвела до поступового згасання опришківського руху. Важливу роль у цьому процесі відіграли також жорсткі заходи, спрямовані на його придушення.

Останніми ватажками опришків були М. Дратрук (Бордюк), який був публічно страчений у Коломиї в другій половині XIX століття, та М. Шугай, убитий 1921 року на Закарпатті.

Діяльність опришків залишила глибокий слід у народній свідомості й відображено у численних народних піснях, легендах і переказах.

VIII ЕТАП

СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Політика російської імператриці Катерини II була спрямована на ліквідацію автономії Лівобережжя України загалом, зокрема, на ліквідацію всіх привілеїв і залишків Гетьманщини. У травні 1783 року Катерина підписала указ про закріпачення 300 тисяч вільних селян, які з народження були вільними людьми. Селяни розпочали масові повстання, ліквідовували поміщиків, підпалювали їхні маєтки та десятками тисяч мігрували на південь, де Катерина II запровадила тотальне закріпачення лише в останній рік свого життя 1796 року.

Значна частина українців вважала себе вільними козаками і, не бажаючи переходити у кріпосницький стан, чинили масовий спротив до моменту скасування кріпацтва 19 лютого 1861 року. Цей спротив мав різноманітний характер – від збройних повстань, ліквідації поміщиків, створення органів самоврядування – до пасивної відмови відбувати поміщицькі повинності.

1. Селянське повстання під проводом Устима Кармалюка (1813–1835)

Із 1813 по 1835 роки ватажком українського селянського руху на Поділлі був селянин і народний месник Устим Кармалюк. У період із 1830 по 1835 роки селянський рух на чолі з Кармелюком поширився по всьому Поділлю, а також на сусідні райони Бессарабії, Волині та Київщини.

Понад двадцять років повстанські загони Кармалюка вели героїчну боротьбу проти експлуататорів. Російська влада чотири рази засуджували народного ватажка до каторжних робіт і відправляла до Сибіру. Але У. Кармалюк щоразу тікав і знову очолював боротьбу проти кріпацтва. У повстанських загонах Кармалюка перебувало понад 20 тис. селян і міської бідноти. У 1835 році його підступно вбили. Устим Кармалюк уособлював відчайдушний протест селянських мас проти соціального гноблення українського народу.

Устим Кармалюк

<https://www.youtube.com/watch?v=O8JOuF0blug>



2. Київська козаччина

У 1855 році відбулися масові повстання, які увійшли в історію під назвою **«Київська козаччина»**. Причиною селянських виступів було оприлюднення царського маніфесту під час Кримської війни 1853–1856 років, який закликав до створення народного ополчення та участі у війні. З-поміж селян Київщини почали поширюватися чутки, що, записавшись

до ополчення (в «козаки»), вони зможуть звільнитися від кріпосного права й отримати поміщицькі землі та майно. Селяни складали списки «вільних козаків», відмовлялися виконувати панщину та підкорятися розпорядженням місцевої адміністрації, а також створювали власні виборні органи самоврядування («сільські громади»).

Масовий селянський рух розпочався в лютому 1855 року у Васильківському повіті й швидко поширився на 8 із 12 повітів Київської губернії (понад 500 сіл), а також на Конотопський повіт Чернігівської губернії (села Великий та Малий Самбір, Карабутове). Ватажками Київської козаччини були В. Бзенко, І. та М. Бернадські, М. Гайденко, П. Швайка та інші.

Для придушення повстання російський уряд направив регулярні війська. У низці сіл відбулися криваві зіткнення між селянами та військовими, найбільш значні з яких відбулися в містечках Корсунь і Таганчі (Канівський повіт; нині село в Канівському районі Черкаської області) та в селах Березня (Сквирський повіт), Бикова Гребля (Васильківський повіт) і Яблунівка.

Київська козаччина

<https://www.youtube.com/watch?v=qyiqZPy8Llo>



3. Повстання під проводом Лук'яна Кобилиці (1843–1844, 1848–1849)

Ситуація в Австрійській імперії також була складна для українського селянства, де місцеві поміщики їх нещадно експлуатували. Особливо гострою ця проблема була на Буковині, де експлуататорами виступали румунські бояри.

Селянський рух проти свавілля в австрійській частині Буковини в 1840-х роках очолив Лук'ян Кобилиця, який очолив буковинських гуцулів ще в 1838 році. Того ж року він виступив на захист селян від румунських бояр Флондорів, подавши до окружної управи кілька скарг і петицій.

У 1839 році селяни обрали Кобилицю «громадським депутатом», який мав представляти їхні соціальні, економічні та національні інтереси, захищати сільські громади під час конфліктів із панами та подавати скарги. Уповноважений представник гуцулів активно взявся за справу захисту українських селян Буковини. Буковинська крайова управа, галицька крайова адміністрація та вищі органи влади у Відні отримали численні петиції та скарги від Лук'яна Кобилиці та його соратників на дідичів Флондорів і Джурдуванів.

Переконавшись у безперспективності звернень до державних установ, Лук'ян Кобилиця очолив організований селянський опір, який поступово перетворився на справжній бунт. Для його придушення в березні 1844 року були залучені урядові війська. У 1848 році, всупереч бажанню румунських бояр та чиновників, Лук'ян Кобилиця був обраний депутатом австрійського парламенту від Вижницького сільського округу, одночасно об'єднуючи селян і закликаючи їх до повстання.

Буковинське селянське повстання 1848–1849 років, яке знову очолив Лук'ян Кобилиця, – одне з найбільших селянських заворушень на Буковині в XIX ст. Воно охопило всі гірські села Русько-Довгопільського округу. Приводом були постійні спроби землевласників примусити гуцулів, переважно вівчарів і дереворубів, відробляти панщину на основі «добровільних угод». Навесні 1849 року повстання набуло найбільшого розмаху, проте в травні 1849 року, австрійські війська придушили повстання. Зрештою ватажка селянського руху підступно отруїли місцеві дідичі.

Лук'ян Кобилиця

https://www.youtube.com/watch?v=YdZQ_ZsJh6E



ІХ ЕТАП УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ У ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917)

Перша Світова війна була справжнім лихом для українців, які опинилися по різні сторони – у складі двох ворогуючих імперій – Австро-Угорської та Російської. На тлі трагедії для народів Європи, у 1914 році вперше за тривалий час було сформовано першу українську військову формацію у складі Австро-Угорської армії – Легіон Українських Січових Стрільців.

1. Формування Легіону Українських Січових Стрільців

На тлі зростання міжнародного політичного напруження та загострення суперечностей між європейськими країнами, в українському галицькому молодіжному русі посилилася тенденція до об'єднання серед стрілецьких та інших військових товариств галицьких українців. Це також сприяло проведенню спільних військових навчань і маневрів. Таким чином, українські стрілецькі організації, що виникли в передвоєнний період у Східній Галичині, стали свідченням національних традицій і державотворчих прагнень місцевого українського населення. Чимало українських юнаків і дівчат вважали своїм обов'язком навчитися військовій справі для боротьби за незалежність свого народу.

За ініціативою Головної Української Ради в серпні 1914 року розпочалося формування Легіону Січових Стрільців. Після короткого навчання на Закарпатті сотні УСС були направлені на фронт у Карпати. Їх об'єднали в два польові курені (командири: сотники Михайло Волошин і Григорій Коссак, отаман Степан Шухевич), а з жовтня – в три самостійні групи. УСС підпорядковувалися командуванню корпусної групи генерала П. Гофмана.

Невдовзі легіон УСС перетворено на полк, а також створено кіш – запасну частину, що займалася набором новобранців. Уперше бійці УСС взяли участь в оборонних боях проти кубанських козаків російської армії на Борецькому та Ужоцькому перевалах. Після цих битв УСС доукомплектовано українськими селянами з закарпатських сіл. Австрійське командування

завжди направляло січових стрільців на найскладніші ділянки фронту.

Створення Легіону було першою спробою організувати українську національну армію, здатну захищати інтереси українців і визволяти їх від іноземного панування.

Січові стрільці

<https://www.youtube.com/watch?v=bIgP8ScYqDc>



2. Оборона Маківки

Першим успіхом Легіону УСС були запеклі бої за **гору Маківка** в Карпатах, що точилися з 29 квітня до 4 травня 1915 року.

Гора Маківка, через яку з лютого 1915 року проходила лінія фронту, складається з трьох вершин: північно-західної, центральної та східної. Серед них найвищою вважалася центральна вершина, позначена на картах того часу як «висота 958». На початку 1915 року, під час відступу внаслідок німецько-австрійського зимового наступу в Карпатах, російські війська змогли утримати східну вершину Маківки, тоді як інші дві були захоплені австро-німецькими військами. Гора розташована між шосе в долині річки Орява та залізницею в долині річки Опір, яка з'єднувала Мукачеве зі Львовом і Стриєм, що були під контролем російських військ. Це надавало їй стратегічного значення, оскільки вона домінувала над цими територіями.

Запекла оборона Маківки дозволила 55-й австро-угорській піхотній дивізії, до складу якої входили Українські Січові Стрільці, успішно виконати поставлені стратегічні завдання. Це не дало можливості російським військам прорватися через карпатські перевали та вийти на оперативний простір Угорської рівнини, що могло б призвести до катастрофічних наслідків для австро-угорського фронту. Мало того, ця битва була вирішальною для загального відступу російських військ із Галичини.

Унаслідок героїчної оборони Маківки стратегічні плани російського командування зазнали серйозного зриву. Через значні втрати російські війська не змогли продовжити наступ і через тиждень були змушені поспішно відступити перед австрійськими підрозділами, які наближалися. Особливою відвагою під час боїв за Маківку відзначилися частини Українських Січових Стрільців, що залишило яскравий слід у народній пам'яті.

Маківка

https://www.youtube.com/watch?v=CO-5c_XAvLs



3. Бій на горі Лисоня

У червні 1916 року на Східному фронті Першої Світової війни розпочалася масова наступальна операція російських військ, відома як Брусиловський прорив. Одночасно на Західному фронті французькі війська завдали поразки австро-німецькій армії на річці Соммі. Ініціатива повністю перейшла до Антанти. У паніці австрійське та німецьке командування кидало в бій усі свої сили, навіть турецькі дивізії з Салонікського фронту. В таких умовах 1-й полк УСС під командуванням Антіна Вариводи був переведений ближче до фронту, під Бережани. На початку серпня розпочався наступ Південно-Західного Фронту російської армії в напрямку Львова, Бродів і Ковеля. Головним плацдармом обрано гору Лисоня, що розташована за 4 км на південний схід від Бережан.

Військові дії досягли свого піку в останні дні вересня 1916 року. 29 вересня розпочався третій, найбільш потужний наступ російських військ у районі Лисоні. Бої тривали майже безперервно протягом трьох днів. У перші два дні російська артилерія вела інтенсивний обстріл австрійських коаліційних сил на Лисоні та в околицях села Потутори. У другій половині дня 30 вересня російська піхота розпочала наступ на «висоті 327». Росіяни розгромили угорський полк і зайняли

його позиції, створивши плацдарм для подальшого наступу. Потім російські частини просунулися в долину річки Золота Липа в напрямку села Посухова і, використовуючи позиції, захоплені 16 вересня, оточили полк українських січових стрільців, що дислокувався в селі Потутори. Незважаючи на значні втрати, загонам УСС удалося прорвати оточення і вийти до Бережан. Своєю чергою, російські війська не змогли утриматися на Лисоні й незабаром були відкинуті.

Унаслідок запеклих боїв між полком українських січових стрільців та російськими військами, хоча полк УСС зазнав значних втрат, він все-таки виконав своє завдання – зупинив наступ російських військ на Бережани, завдавши окупантам серйозних втрат.

Бій на горі Лисоня

<https://www.youtube.com/watch?v=hLs2yoXzksM>



Х ЕТАП

ДОБА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921)

Крах самодержавства в Росії, що трапився в лютому 1917 року, створив сприятливі умови для розвитку національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність. Керівним органом у цій боротьбі була Центральна Рада, заснована 17 березня 1917 року в Києві під керівництвом професора М. Грушевського. Після збройного перевороту в Петрограді більшовики на чолі з В. Леніним захопили владу. Центральна Рада не визнала новий більшовицький уряд і 20 листопада 1917 року своїм III Універсалом проголосила

створення Української Народної Республіки як автономної частини федеративної росії. Це дало поштовх до активізації національного військового будівництва. У листопаді створено український Генеральний штаб під керівництвом генерала Б. Бобровського. Функції військового міністерства виконував Генеральний секретаріат військових справ. Уряд УНР оголосив про створення навчальних закладів для підготовки українського офіцерського корпусу. Це свідчило про організаційне оформлення армії УНР, проте цей процес не був завершений.

1. Листопадове повстання 1917 року в Києві

Після проголошення УНР конфронтація між Центральною Радою та Радою народних комісарів росії швидко наростала. Більшовики Києва вели агітацію проти українського уряду. Вони сформували Київський військово-революційний комітет, що розпочав підготовку до збройного повстання проти Центральної Ради. Напередодні повстання Комітет передав Центральній Раді ультиматум, вимагаючи передати керівництво в Україні більшовикам. Український уряд завчасно довідався про підготовку заколоту й виявив більшовицькі осередки у військових частинах. Увечері 29 листопада 1-ша українська сердюцька дивізія під командуванням Юрія Капкана оточила і на ранок наступного дня роззброїла сім тисяч вояків, що збиралися повстати.

Політика самостійності Центральної Ради й опір більшовикам призвели до загострення відносин з керівництвом Радянської Росії. У грудні 1917 року Радянська Росія надіслала українському уряду ультиматум, що був причиною початку радянсько-української війни.

2. Бій під Крутами (1918)

Українське військове командування передбачало, що основний наступ більшовиків відбудеться не з боку Бахмача, а з полтавського напрямку. Тому саме туди були направлені свіжі та найбоєздатніші підрозділи. Натомість до станції Крути відправлено 300 виснажених юнаків з 1-ї Української військової школи. Бій тривав 5 годин і відбувався між 4-тисячним підрозділом російської Червоної гвардії під командуванням есера Михайла Муравйова та загоном київських курсантів і козаків «Вільного козацтва», який налічував приблизно 500–600 бійців.

Бій під Крутами був успішним для захисників української державності – наказ командування був виконаний, стрімкий наступ ворога зупинено, а організований відступ здійснено з руйнуванням колій і мостів. Російсько-більшовицькі нападники втратили боєздатність на чотири дні. Агресору довелося підтягувати нові сили, ремонтувати зруйновані мости та залізничні колії, і лише після цього він зміг продовжити наступ на Київ, не так залізничним шляхом, як на реквізованих селянських возах, запряжених кіньми, по розмоклій дорозі. Ця затримка ворога дала змогу українській делегації укласти Берестейський мирний договір, який врятував молоду українську державність.

Бій під Крутами

<https://www.youtube.com/watch?v=IrSVajFFus0>



3. Бій за Бердичів (1918)

9 лютого 1918 року делегація Української Народної Республіки підписала Брестський мир із Центральними державами. Цей договір передбачав припинення бойових дій на Східному фронті Першої світової війни, визнання незалежності УНР, а також зобов'язання Німеччини й Австро-Угорщини надати військову підтримку Києву для відновлення територіальної цілісності УНР.

Більшовики мали намір захопити Житомир і дочекатися підходу основних сил М. Муравйова з Києва. 17 лютого 1918 року на залізничній ділянці між Бердичевом і Житомиром відбувся перший бій між більшовиками та Запорізькою бригадою УНР. Протистояння тривало до вечора, і з настанням темряви обидві сторони повернулися до своїх міст. Більшовики почали окопуватися на околицях Бердичева, плануючи перетворити це місто на свій опорний пункт.

18 лютого 1918 року Німецька імперія приєдналася до війни на стороні Української Народної Республіки.

Проте українські військові вважали визволення Бердичева власними силами до прибуття німецьких військ справою честі. Одночасно на Подільському напрямку 12-а українська дивізія під командуванням генерала П. Єрошевича готувала операцію зі звільнення Кам'янця-Подільського від залишків більшовизованих підрозділів до приходу австро-угорських військ.

26 лютого 1918 року наступ на Бердичів розпочався одночасно з двох напрямків. Від Житомира рухалася 1-а бригада полковника Н. Никонова. Українські війська швидко просувалися і, після запеклих боїв, увійшли до міста в обідню пору. До вечора Бердичів був повністю звільнений.

4. Бій за Кам'янець-Подільський (1918)

Окремим ізольованим театром бойових дій була територія Кам'янець-Подільського та Хотинського повітів. Була інформація, що більшовики планують підірвати військові склади біля залізничного вокзалу Кам'янець-Подільського при наближенні австро-угорських військ. Загроза руйнування міста змусила українців діяти негайно. На той час австро-угорські війська форсували річку Збруч і підступали до Кам'янця-Подільського з заходу. Австро-Угорщина вступила у війну на боці УНР 25 лютого 1918 року. І тут, як і під Бердичевом, для українських підрозділів визволення губерньського центру до приходу союзників було справою честі.

Падіння Кам'янець-Подільського та роззброєння великого більшовизованого угруповання на Поділлі мало катастрофічні наслідки для більшовицької оборони на Правобережжі України. Для австро-угорських військ був відкритий шлях на південь Подільської губернії.

До слова, героїчно показав себе в боях за місто окремий мусульманський батальйон, який згодом був переформований в «окремий Кам'янець-Подільський мусульманський табір». У наступні місяці підрозділ охороняв державні установи у місті.

5. Ірпінський бій (1918)

27 лютого 1918 року німецьке й українське командування домовилися про план наступу на Київ. Було вирішено, що українські підрозділи першими розпочнуть наступ на місто. Січковий і Гайдамацький корпуси повинні були рухатися залізницею від станції Сарни через Коростень, а Запорізька бригада – від Бердичева.

Увечері 27 лютого 1918 року група під командуванням С. Петлюри захопила Коростень, Тетерів і Бородянку. Ешелони з січовиками та гайдамаками рухалися максимально швидко, щоб не дати більшовикам можливості знищити залізничну колію. Всі станції були зайняті з мінімальним опором. До кінця дня січовики та гайдамаки захопили ще одну залізничну станцію – Бучу. Подальший наступ на Київ довелося продовжити пішки, оскільки залізничний міст через Ірпінь контролювали більшовики. Завдяки зусиллям 1-ї сотні Січового куреня під командуванням Р. Сушка, яка атакувала більшовиків у багнеті, стратегічно важливий залізничний міст було захоплено. Тоді 2-а сотня під керівництвом І. Чмоли обійшла лівий фланг більшовиків у районі села Романівки (тепер – південно-східний мікрорайон Ірпеня), змусивши їх залишити цю позицію. Шлях на Київ був вільним.

У ніч на 1 березня 1918 року січові стрільці та гайдамаки захопили станцію Святошин. О 4-й ранку до Києва увійшов передовий загін Запорізької бригади, яка рухалася з Бердичева через Фастів, не зустрічаючи жодного опору. О 10-й ранку дві групи військ Української Народної Республіки об'єдналися та ввійшли в центр міста. Рештки більшовицьких сил відступили на лівий берег Дніпра, до станції Дарниця.

Того ж дня, за ініціативою С. Петлюри, на Софійській площі відбувся парад, в якому взяли участь війська, що звільняли місто. На фоні великого скупчення киян також відбувся молебень на честь вигнання більшовиків. У наступні дні розпочалися бої за визволення Лівобережжя та Півдня України.

Симон Петлюра

<https://www.youtube.com/watch?v=XpsheMwsk0g>



6. Захоплення Чорноморського флоту (1918)

Навесні 1918 року українська армія, отримуючи підтримку від німців, продовжувала свій успішний наступ.

У передових лавах армії УНР був Запорізький корпус під командуванням полковника Петра Болбочана. За короткий проміжок часу свого існування Запорізький корпус перетворився на одну з найбоєздатніших одиниць українського війська.

На той момент український уряд давно готувався до контрролю над Чорним морем, без чого існування української держави було б неможливим. Перед Болбочаном поставлено конкретне стратегічне завдання – випередити німецькі війська на лінії Харків–Лозова–Олександрівськ–Перекоп–Севастополь, звільнити Кримський півострів від більшовиків і захопити Севастополь. Завершення військової операції планувалося в Севастопольській бухті, де знаходився Чорноморський флот, який мали намір включити до складу українських збройних сил.

У квітні 1918 року Петро Болбочан розпочав наступ на Крим, поступово звільняючи від більшовицьких військ Мелітополь, Перекоп та Новоолексіївку – останню станцію перед сиваським мостом. Увечері 22 квітня 1918 року Кримська група, вступивши в бій, захопила місто Джанкой – першу важливу станцію в Криму, що дало змогу їй продовжити наступ. Варто зазначити, що рівень дисципліни серед запорожців залишався високим протягом усієї операції – козаки та старшини високо цінували Петра Болбочана, його повага та авторитет були беззаперечними. Основні сили групи Болбочана були спрямовані на Сімферополь, який був захоплений майже без опору вранці 24 квітня 1918 року.

Переможний похід Запорізької дивізії в Крим став справжнім тріумфом українських військ, продемонструвавши їхню здатність виконувати складні військові операції. Це також виявило видатний талант полковника Петра Болбочана як здібного воєначальника. Основна мета військової акції була досягнута: 29 квітня 1918 року Чорноморський флот у Севастополі підняв український національний прапор, тим самим підтвердивши своє право на існування в складі незалежної Української держави.

Петро Болбочан

https://www.youtube.com/watch?v=_a4Jrtpgzlw



7. Листопадове повстання у Львові (1918)

Восени 1918 року починається розпад Австро-Угорської імперії. 16 жовтня 1918 року австрійський імператор оприлюднив Маніфест, що передбачав перебудову держави на федеративних засадах. Українці докладали всіх зусиль, щоб влада в Східній Галичині перейшла до них. Проте уряд імперії не поспішав створювати окремий автономний край з Галичини та Буковини, що призвело до загрози передачі Східної Галичини полякам.

Польські військові та політичні кола, посиляючись на «нездатність західних українців до державотворення» та необхідність об'єднання Галичини в «стратегічну Польщу, яка б захищала Європу від більшовиків», отримавши підтримку США й Антанти, заснували у Парижі Польський Національний Комітет. 28 жовтня 1918 року в Кракові була створена Польська Ліквідаційна Комісія, яка мала на меті організувати збройний виступ у Львові в ніч із 2 на 3 листопада для встановлення польської влади, про що було повідомлено наміснику Галичини й австрійському уряду.

У вересні 1918 року у Львові українські військові створили таємний Центральний Військовий Комітет. Цей комітет розпочав активну пропаганду та організаційну роботу з метою формування українських збройних сил в австрійській армії. Центральний військовий комітет об'єднав лідерів українських гуртків, що діяли в австрійських військових частинах Львова, і розробив план установлення української влади в Галичині та створення Української держави. 30 жовтня 1918 року до Львова прибув сотник УСС Дмитро Вітовський, який виступив за збройне захоплення влади, що врешті-решт і було реалізовано. Він взяв на себе командування українськими військовими формуваннями, організованими в австрійських полках Львівського гарнізону. 1 листопада 1918 року у Львові були захоплені всі вокзали. Вже вранці в місті з'явилися українські патрулі з синьо-жовтими стрічками на шапках. На львівській ратуші група вояків підняла синьо-жовтий прапор. Листопадовий чин призвів до утворення Західноукраїнської Народної Республіки.

Листопадовий чин

<https://www.youtube.com/watch?v=pZGfNCVilnI>



8. Вовчухівська операція (1919)

Після захоплення Львова поляками наприкінці листопада 1918 року та двох невдалих спроб повернути місто наприкінці грудня 1918–січня 1919 року, командування Української Галицької Армії на початку лютого, завершивши реорганізацію військових підрозділів, укомплектувавши їх командними кадрами та довівши реальну чисельність військ до 60 тисяч осіб, вирішило здійснити третю операцію з визволення столиці Західноукраїнської Народної Республіки.

Вовчухівська операція стартувала 16 лютого 1919 року з обстрілу польських передових позицій на лінії Судова Вишня-Городок та у Львові. Незважаючи на запеклий опір ворога, сотні Львівської бригади під командуванням Альфреда Бізанца та Перший Корпус УГА наблизилися до залізниці Львів-Перемишль. Отже, перша частина оперативного плану, що передбачала оточення Львова, була майже реалізована. Однак цей успішний старт операції був зупинений на вимогу Ради держав Антанти, яка направила до Львова місію на чолі з генералом Бертелемі для ведення переговорів з урядом ЗО УНР.

Вовчухівська операція

<https://www.youtube.com/watch?v=UTWNFaEfRb8&t=530s>



9. «Чортківська офензива» (1919)

Після Вовчухівської операції УГА опинилася в обмеженому трикутнику поблизу Чорткова на південному сході Галичини. У цей критичний момент, після наради в Бучацькому монастирі 9 червня 1919 року, уряд ЗУНР передав свої повноваження, а УНРада призначила Євгена Петрушевича диктатором ЗУНР. Того ж дня командувачем 25-тисячної Галицької армії став генерал Олександр Греків, який разом із групою старшин розробив план наступальної операції в напрямку Чортків–Львів.

Операція розпочалася з атаки частин II-го корпусу під командуванням полковника Мирона Тарнавського на Чортків – важливий стратегічний пункт для поляків і ключовий вузол комунікацій на Галицькому фронті. Завдяки комбінованому удару бригад II-го корпусу, підтриманих артилерією, українські війська звільнили Чортків увечері 8 червня 1919 року, прорвавши стратегічну оборону польської армії. Пізніше був захоплений і Бучач, що створило умови для взяття Тернополя.

Основні сили польського командування були зосереджені на обороні Бережан, що вважався ключовим пунктом на цьому етапі операції. Туди було перекинуто приблизно 20 куренів піхоти. Начальна Команда Галицької Армії планувала оточити польське угруповання та знищити його, що забезпечило б успішний наступ на Львів. Бережанська операція розпочалася 19 червня наступом 6 бригад, які завдали комбінованого удару з трьох напрямків. Масований артилерійський вогонь знищив ворожу оборону та суттєво підірвав моральний дух польських військових. 21 червня передові курені ввійшли до Бережан, які противник залишив поспіхом.

Успіхи Галицької армії викликали серйозне занепокоєння у Варшаві, внаслідок чого з Польщі терміново були направлені до Галичини кілька нових і добре укомплектованих піхотних полків. На 28 червня поляки мали 40 тисяч солдатів і 207 гармат проти 24,8 тисячі українських вояків та 144 гармат. На галицько-волинському кордоні дії Галицької та Наддністрянської армій були обмежені більшовицькими частинами, а в тилу наддніпрянців також перебували денікінці.

Проте, через обмежені сили, «Чортківська офензива» не змогла досягти стратегічних успіхів. Незважаючи на це,

перемоги УГА над чисельнішим і краще озброєним ворогом підтвердили її реальну військову цінність, що згодом також виявилось в боях проти Червоної армії на Наддніпрянщині.

«Чортківська офензива»

https://www.youtube.com/watch?v=_ETmd97n0f0



10. Спільний похід армій УНР та ЗУНР у липні–вересні 1919 року на Київ–Одесу

У липні 1919 року Українська Галицька Армія (УГА) перейшла з західного на східний берег річки Збруч, відступаючи на територію Української Народної Республіки (УНР) під тиском польських військ. У цей період війська й уряд УНР контролювали лише невелику частину території України, зосереджену в західній частині Поділля, з центром у місті Кам'янець-Подільський. Армія УНР вела запеклі бої з Червоною армією РСФСР під час радянсько-української війни.

Вищим керівництвом Української Народної Республіки під проводом С. Петлюри та командуванням армії УНР ухвалено рішення припинити війну з Польщею і зосередити всі зусилля на боротьбі з російськими більшовиками. 11 серпня 1919 року штаб Головного Отамана видав директиву, в якій наказав головними силами наступати на Київ, щоб якомога швидше звільнити Правобережжя від більшовиків. Одночасно західній і південній групам доручено забезпечити основний напрямок із заходу та на Одесу. Об'єднані українські війська змогли звільнити значну частину території України, зокрема всю Подільську губернію, значну частину Київської та Волині, а також деякі райони Херсонської губернії, без зовнішньої допомоги. Перехід Української Галицької Армії на територію Наддніпрянської України сприяв кращому знайомству двох частин українського народу.



11. Перший зимовий похід (1919–1920)

6 грудня 1919 року на військовій нараді в Новій Чорторії ухвалено остаточне рішення про проведення партизанського походу тилами більшовиків та денікінців з використанням боєздатних частин армії УНР. У цьому поході взяли участь приблизно 5000 осіб. 21 січня 1920 року в селі Гусівка, Єлисаветського повіту, відбулася нарада командирів дивізій армії Зимового походу, на якій вирішено прорвати більшовицьке оточення окремими колонами, рухаючись у напрямку Черкаси–Чигирин–Канів. До складу південної колони отамана М. Омеляновича-Павленка ввійшли Запорізька дивізія, 3-й кінний полк і штаб армії, а до складу північної колони отамана Ю. Тютюнника – Київська та Волинська дивізії. Колони рухалися різними маршрутами, дезорганізуючи комунікації Червоної армії.

Протягом усього походу через ворожі території пройдено 2500 кілометрів і проведено понад 50 успішних боїв. Маршрут Першого Зимового походу проходив через території сучасних Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Вінницької областей.

За оцінками військових істориків, перший Зимовий похід Армії УНР є найгероїчнішою сторінкою військового мистецтва періоду Української революції (1917–1921 рр.), під час якого українська армія вперше успішно застосувала партизанські методи боротьби проти численних ворогів.

Стратегічне значення Зимового Походу можна підсумувати такими пунктами:

1. Армія, якій загрожувало повне знищення, не лише була збережена, а й успішно виконала заплановану операцію; дух військ, пригноблений невдачами осені 1919 року, знову піднявся.

2. Присутність армії Зимового Походу дала змогу українській делегації у Варшаві займати більш тверду позицію щодо свого польського партнера, ніж якби український уряд не мав жодної збройної сили.

3. Зимовий Похід сприяв значному підвищенню національної свідомості серед широких верств українського населення. Завдяки цьому походу так званий «білий рух» був остаточно скомпрометований. Українське населення усвідомило всю облудність гасел, які пропагувала армія Денікіна. Українські частини населення зустрічало з радістю, як своє військо та свою владу.

4. Піднесення національної свідомості виявилось настільки потужним, що більшовикам довелося змінити свою стратегію. У 1919 році, коли вони вступали в Україну, вони діяли як інтернаціоналісти, зневажаючи все українське. Портрети Шевченка знищували, а українську мову вважали ознакою контрреволюції. Проте в 1920 році Народний комісаріат військових справ видав відомий декрет, який наказував інакше ставитися до українського населення. Саме з цього моменту починається нова економічна політика (НЕП) у національному питанні, що призвела до так званої «українізації». Більшовики усвідомили, що необхідні інші методи боротьби, ніж заборона та знищення. Послаблення тиску на українство сприяло спонтанному розвитку української культури, що отримала назву українського відродження 20-х років XX століття.

5. Зимовий Похід створив і закріпив традиції української збройної боротьби в тилу ворога, які через чверть століття відобразилися у військових змаганнях різних повстанських груп в Україні.

Перший зимовий похід

<https://www.youtube.com/watch?v=7YwyjyU93nE>



12. Другий зимовий похід (1921)

У жовтні 1921 року командування Армії УНР розробило план, що передбачав надання військової підтримки партизанському руху в Україні. Активні дії повстанських загонів мали на меті перешкодити вивезенню продовольства з України до росії, що, своєю чергою, повинно було врятувати населення від голоду. Саме в зимовий період 1921–1922 років відбувся перший голодомор, спричинений більшовицькою політикою «воєнного комунізму», яка фактично призвела до грабежу села через так звану «продрозкладку». Головним стратегічним завданням операції було організувати всенародне повстання та скинути більшовицький режим в Україні. Ця акція увійшла в історію під назвою «Другий зимовий похід Армії УНР» або «Листопадовий рейд».

Другий зимовий похід військ Армії УНР став останньою спробою українських національно-державних сил зберегти незалежність України відкритим військовим шляхом під час національно-визвольних змагань 1917–1921 років.

Другий зимовий похід

<https://www.youtube.com/watch?v=Kp2Q5bqMltM>



XI ЕТАП **КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.** **КАРПАТСЬКА СІЧ** **(1938–1939)**

15 березня 1939 року в Хусті відбулося засідання Сейму Карпатської України, на якому проголошено незалежність Карпатської Української Республіки, а президентом обрано

Августина Волошина. Того ж вечора мадяро-німецькі агресори здійснили ще одну спробу захопити Карпатську Україну без бою. Німецький консул Гофман передав Волошину телеграму від Гітлера з вимогою передати територію краю мадярам без опору. Президент А. Волошин відповів фюрерові гідно: хоча Карпатська Україна прагне жити в мирі зі своїми сусідами, вона готова захищати свою свободу та державні кордони зі зброєю в руках проти будь-кого, хто намагатиметься їх порушити. Це була воля народу. Вперше на шляху до панування в Європі та світі німецькі агресори отримали гідну відсіч.

На оголошену мобілізацію відгукнулося чимало юнаків і дівчат, проте не вистачало зброї, а чехи не бажали віддавати її добровільно. Кровопротитні бої відбувалися на лінії Ужгород–Мукачево, Мукачево–Берегове–Виноградів. «Карпатська Січ» (назва збройних сил Карпатської України) проявила численні приклади виняткового героїзму під час оборони краю, але змушена була відступити в гори та розпочати партизанську боротьбу, яка тривала протягом усієї мадярської окупації. Варто зазначити, що до Генерального Штабу Карпатської Січі входив майбутній головнокомандувач УПА – Роман Шухевич.

Карпатська Україна, хоч і мала невелику чисельність населення та територію, створила потужний опір регулярній армії Угорщини, яка володіла авіацією, танками та іншою сучасною зброєю. У боротьбі за незалежність Карпатська Україна витримала довше, ніж Франція, Польща та Чехо-Словаччина.

Карпатська Січ

<https://www.youtube.com/watch?v=72PTfm6Ntp4>



XII ЕТАП УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945)

1. Українська народно-революційна армія, спершу відома як «Поліська Січ», а згодом – Українська Повстанська Армія, була партизанською збройною формацією, заснованою влітку 1941 року в селі Немовичі Сарненського району Рівненської області отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем. Підрозділи Поліської Січі вели боротьбу і проти нацистських загарбників, і проти радянських військ. Найбільшого розквіту ця військова формація досягла у 1942 році, коли в її лавах налічувалося від 3 до 10 тисяч бійців. Протягом короткого часу повстанці контролювали частину Полісся, зокрема район штабу Січі в місті Олевськ, де проголосили Олевську Республіку.

Операція «Поліської Січі» із взяття Олевська

Архівні матеріали, публікація газети «Гайдамака», спогади отамана Тараса Бульби-Боровця дають підстави стверджувати, що це була добре продумана операція, з належною розвідкою, з оточенням міста 15 серпня 1941 року і бойовим витісненням із нього червоних партизанів та залишків Червоної армії з подальшим їх переслідуванням.

Шепетівська операція Поліської Січі проводилася в межах так званої другої фази боротьби проти гітлерівців, що спрямовувалася проти військових транспортів, що рухалися на фронт, і відбиття поїздів із пограбованим українським майном і людьми. «Шепетівська операція» відбулася в ніч на 19 серпня 1942 року, коли з'єднана група бригад Поліської Січі здійснила напад на важливий залізничний вузол у Шепетівці. В результаті цієї акції повстанці захопили чотири ешелони з різним вантажем. Також було звільнено два ешелони з людьми, яких везли на примусові роботи до Німеччини.

Поліська Січ

[https://www.youtube.com/
watch?v=JKqN0HOLhQs](https://www.youtube.com/watch?v=JKqN0HOLhQs)



2. Українські військові формування в армії Вермахту

Мотивація українців до участі у війні під німецькими прапорами була різноманітною: для одних це була надія реалізувати свою мрію про українську державність, для інших – вибір між життям і смертю, зроблений у таборах військовополонених, де нацисти вербували новобранців для різних національних формувань. Деякі ж вбачали в цьому можливість помститися за пережиті страждання (голодомор, розкуркулювання, терор, переселення народів, утиски за світоглядними та релігійними ознаками тощо). Українські націоналісти вважали Німеччину потенційним союзником, оскільки вона також негативно ставилася до Версальського мирного договору. ОУН сподівалася, що Німеччина зможе допомогти в створенні незалежної Української держави та погодиться навчити українські військові загони, дозволивши їм брати участь у бойових діях проти більшовицької росії. Проте, діячі ОУН не мали довіри до нацистів. Вони пам'ятали, як офіційний Берлін ганебно передав Закарпатську Україну Угорщині, а Галичину і Волинь – Радянському Союзу після війни з Польщею 1939 року. Тому, у разі ворожого ставлення Третього рейху до українських загонів ОУН, розглядалася можливість перетворення їх на антигітлерівську повстанську формуцію.

У березні 1943 року губернатор Дистрикту «Галичина», бригадефюрер СС Отто Вехтер, який позитивно ставився до українського національного руху, встановив співпрацю з Українським Центральним Комітетом та звернувся з проханням про дозвіл на створення поліційного полку «Галичина». Українську дивізію «Галичина» засновано 28 квітня 1943 року, після поразки німецьких військ у Сталінградській битві. Набір добровольців стартував у травні. Для організації цього процесу створено окремий комітет із колишніх старшин УГА, який отримав назву «Військова Управа». Головою комітету був Альфред Бізанц, галицький німець і колишній полковник УГА.

Дивізія «Галичина»

<https://www.youtube.com/watch?v=hktFBJBgQE>



3. Українська Повстанська Армія (УПА)

14 жовтня 1942 року за рішенням Організації українських націоналістів створено Українську Повстанську Армію (УПА). Боротьба її бойових відділів тривала до липня 1946 р., а діяльність збройного підпілля – аж до початку 1960-х років. Це стало якісно новим етапом в історії українського визвольного руху. УПА була єдиною військовою силою під час Другої світової війни, яка мала на меті створення незалежної Української держави. Відповідно, її боротьба була спрямована проти всіх країн, що намагалися цьому завадити. Спершу УПА виникла як реакція населення на нацистський терор, тому протягом усього періоду німецької окупації активно вела антигітлерівську боротьбу. У 1943–1944 роках на західноукраїнських землях відбувалося інтенсивне протистояння з польськими силами, які прагнули відновити довоєнні кордони Польщі. Водночас протягом усього існування Повстанської Армії головним ворогом уважався СРСР, оскільки ця держава завдала українському народу найжахливіших втрат через масові політичні репресії, голодомор і депортації.

Основним завданням УПА був захист українського населення. З огляду на це, майже кожний її відділ був пов'язаний певною територією, тому й організаційна будова УПА складалася за принципом територіальності. Таким чином вона поділялася на чотири угруповання: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь, УПА-Схід. Усі вояки УПА за традицією армії УНР називалися козаками. Вони ділились на три групи: козаки-стрільці, підстаршини і старшини.

Бойовою тактикою Української Повстанської Армії були партизанські дії. УПА використовувала різні форми збройної боротьби, зокрема: засідка, котра завдавала ворогові дошкульних втрат, мінімізувала власні жертви, залякувала та деморалізувала цілий окупаційний апарат. Загони УПА неодноразово вдало виходили з німецького та радянського оточення, як, наприклад, під час великих облав 1945–1946 рр. в Карпатах або в 1947 р. на Закерзонні; конспірація, коли в умовах партизанської боротьби здійснювалось маскування від ворога. Повстанцям часто доводилося перебувати зиму в укритті, тому будувалися спеціальні бункери та криївки, які так замасковувалися, що ворог під час обшуків не міг їх знайти.

Розглянувши тактику дій підрозділів УПА, зазначимо, що вона була продуманою, мала свої теоретичні основи, що реалізовувалися на практиці.

Про УПА

https://www.youtube.com/watch?v=d_c9WZ8DrVg



3.1. Боротьба Української Повстанської Армії проти німецьких окупаційних військ

Операція проти німецьких окупаційних військ біля с. Майків (7 березня 1943 року)

Загін німецьких військ здійснив каральну операцію проти населення в селі Майків Гощанського району на Рівненщині. Про це незабаром стало відомо бійцям УПА, які перебували в лісі, і вони одразу вирушили на допомогу. УПА наздогнала німців за межами села, де розпочався бій, що тривав приблизно чотири години. У результаті цього зіткнення знищено приблизно 50 німецьких карателів.

Звільнення в'язнів концтабору Осада Креховецька (24 березня 1943 року)

24 березня 1943 року об'єднана група УПА, що налічувала приблизно 200 бійців, здійснила сміливий напад на німецький концтабір Осада Креховецька. Цей концтабір розташовувався в селі Нова Українка Рівненського району і охоронявся німецькими та польськими військовими. Під час запеклого бою охорона концтабору зазнала значних втрат. Було знищено приблизно 50 солдатів 3-го Рейху, включаючи коменданта концтабору. Завдяки цій акції УПА вдалося звільнити 176 в'язнів, частина з яких приєдналася до лав УПА.

Бій біля с. Постійне (4 квітня 1943 року)

4 квітня 1943 року відбувся бій між сотнею УПА «Чайки» та загonom нацистів, які пограбували та спалили населений пункт. У результаті сутички німецький загін зазнав втрат: приблизно 30 бійців загинули, а чимало інших були поранені

й потрапили в полон до УПА. Інші німецькі солдати відступили, залишивши поранених, загиблих, а також зброю та награбоване майно.

Ця подія свідчить про те, що загони УПА виконували роль захисників мирного українського населення від німецького свавілля під час окупації. Часто місцеві жителі самостійно організовували загони самозахисту, які згодом приєднувалися до УПА. Отже, УПА мала значну підтримку населення і під час Другої світової війни, і в період боротьби з радянською владою після неї.

Бій на шосе Ковель–Брест (травень 1943 року)

У травні 1943 року відбувся бій між загonom «Помста Полісся» Української Повстанської Армії та німецькими військами. У результаті цього зіткнення була знищена колона німецько-фашистських сил, а обергрупенфюрер Віктор Лютце загинув. Збройні формування УПА та ОУН(б) до другої половини 1943 року змогли відбити та взяти під контроль значну частину Полісся та Волині, тоді як німецька адміністрація контролювала лише великі населені пункти. Одним із ключових чинників цього успіху була популярність та розгалуженість підпільної діяльності Організації Українських Націоналістів серед населення, яка ґрунтувалася на націоналістичних гаслах і прагненні до незалежності. У відповідь на дії ОУН-УПА німецька адміністрація проводила масові арешти та показові страти членів націоналістичних організацій.

Бій під Радовичами (7–9 вересня 1943 року)

Триденний бій УПА з нацистами та польською допоміжною поліцією поблизу села Радовичі в Турійському районі. У цьому бою взяли участь дев'ять сотень бійців УПА, понад тисячу повстанців, а також приблизно дві тисячі нацистів і їхніх польських союзників. Це був один із найбільших боїв УПА на Волині.

Оборона Загорівського монастиря (11–12 вересня 1943 року)

Удень 8 вересня 1943 року повстанська чота, що налічувала 44 особи, увійшла до Нового Загорова. Повстанці розмістилися поблизу Загорівського монастиря, який мав стати надійним пунктом оборони у разі зустрічі з німецькими військами. 11 вересня їх раптово оточили німці. Повстанці зайняли

оборонні позиції і чинили запеклий опір. Німці викликали авіацію на допомогу. Три літаки бомбили монастир, але повстанці змогли сховатися в підземеллях монастиря. Вночі з 11 на 12 вересня було ухвалено рішення вирватися з оточення. Вояки УПА, скориставшись туманом як прикриттям, успішно здійснили спробу прориву.

Оборона гори Лопата (6–16 липня 1944 року)

Місцеві бої між УПА та спільними німецько-угорськими військами відбувалися з 6 по 16 липня 1944 року на горі Лопата, неподалік від міста Сколе, а також у Чорному Лісі. Це був найбільший бій УПА з німецькими окупантами в Галичині.

Боротьба УПА проти німецьких окупаційних військ

https://www.youtube.com/watch?v=SjiJLANQI_4



XIII ЕТАП

БОРотьБА ОУН-УПА ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1944–50-ті рр. XX ст.)

У серпні 1944 року, після того як війська Червоної армії зайняли території Угорщини, Румунії та Польщі, активність УПА знову зросла. Крім засідок на шосейних дорогах, обстрілів автомобілів, нападів на військові склади та диверсій на комунікаціях, дії ОУН-УПА також були спрямовані на зрив постачання продовольства для Червоної Армії.

Наприкінці літа 1944 року радянська влада почала активно формувати допоміжні загони НКВД (винищувальні батальйони). До кінця 1944 року в західних областях України налічувалося 212 винищувальних батальйонів (23 906 бійців) та 2 336 груп підтримки (24 025 членів).

Бій під Грубами (21–25 квітня 1944 року)

Із 21 по 25 квітня 1944 року відбувся один із численних боїв Української повстанської армії проти радянських військ і партизанів. Хоча битва завершилася тактичною перемогою супротивника, українські повстанці змогли вирватися з оточення. Загалом конфлікт між радянськими військами та партизанами розпочався ще в 1943 році, коли, після Полісся та Волині, на Галичині почали формуватися загони УПА.

Битва біля села Залізниця (28 квітня 1944 року)

28 квітня 1944 року 19-та бригада внутрішніх військ НКВС розпочала нову операцію з очищення Кременецьких лісів. До кінця дня, не зустрівши супротивника, вона досягла річки Случ. Рота НКВС вийшла на околицю села Залізниця, де натрапила на потужний вогонь з боку УПА. Партизани не лише зупинили загін НКВС, а й незабаром перейшли в контратаку.

Бій під Пирятином (19 серпня 1944 року)

Магерівський райвідділ НКВС напередодні отримав інформацію про присутність біля Пирятини трьох сотень УПА, які постійно чергували в бойовій готовності та були озброєні не лише легкою зброєю, а й мінометами, протитанковими рушницями та кулеметами. 19 серпня 1944 року підрозділи НКВС розпочали наступ на Пирятин. Повстанці відбили дві атаки з півночі, далі центр бою перемістився на позиції першої чоти. Відбивши кілька атак ворога, чота УПА перейшла в контрнаступ. Це було несподіванкою для військ НКВС, які в паніці відступили, а повстанці, переслідуючи їх, повернулися в село під вечір.

Битва під Каровим (29–30 серпня 1944 року)

На світанку 29 серпня радянські війська оточили ліс, зайнявши вихідні позиції для атаки, і розпочали інтенсивний півторагодинний артобстріл за допомогою гармат, мінометів і «катюш». Проте цей обстріл не завдав втрат повстанцям. Мало того, смілива та несподівана контратака змусила ворога відступити. Упорядкувавши свої позиції, воїни сотні продовжили наступ і змусили енкаведистів відступити. Це дало змогу командирів вивести свій підрозділ з оточення в східному напрямку. Скориставшись ситуацією, упівці розділилися на невеликі групи і почали прориватися через радянські рубежі.

Битва під селом Урмань (17 вересня 1944 року)

17 вересня 1944 року 187-й батальйон Внутрішніх військ НКВС здійснив операцію на північ від Бережан. Під час прочищення території 3-я рота натрапила на загін УПА, що складався з 60 осіб, і почала його переслідування. Коли батальйон досяг Урмані, він несподівано зіткнувся з потужним угрупованням УПА, яке налічувало до 800 партизан. Бій тривав 11 годин, після чого, з настанням сутінків, партизани відступили до Бережан.

Битва під Унівом (30 вересня–1 жовтня 1944 року)

30 вересня розвідники повідомили про прибуття до Унева військ НКВС, які готувалися до наступу. Це були оперативні підрозділи Перемишлянського райвідділу НКВС та частини 208 стрілецького батальйону 19 бригади внутрішніх військ НКВС. З 9 ранку до 23 години вечора війська НКВС, за підтримки артилерії, мінометів і танків, здійснили 22 атаки, які були відбиті українськими повстанцями. Бійці УПА кілька разів проводили контратаки. Вночі, незважаючи на оточення, упівці, розділившись на невеликі групи, почали прориватися з «котла» в напрямку Пнятина.

Післявоєнна боротьба УПА

Після завершення Німецько-радянської війни територія Української РСР зазнала суттєвих змін. 29 червня 1945 року СРСР і Чехословаччина підписали угоду, за якою Закарпатська область стала частиною УРСР. 16 серпня 1945 року Радянський Союз уклав угоду з Польщею, в результаті якої Лемківщина, Холмщина, Надсяння та Підляшшя ввійшли до складу Польської Народної Республіки, тоді як Галичина і Волинь залишилися під контролем Радянського Союзу.

У післявоєнний період більшовицький режим проводив політику насильницької радянізації новоприєднаних українських територій. Із приходом Радянської влади на Волині та в Галичині були відновлені партійні й державні органи, а також створені обласні та районні структури КП(б)У. Західноукраїнські міста почали швидко радянізуватися завдяки переселенню російського населення. У перші повоєнні десятиліття в західноукраїнські області переїхали сотні тисяч росіян і східних українців, які прибували як фахівці в галузі народного господарства та представники адміністративного

апарату. Радянізація «сприяла» перетворенню всіх аспектів життя відповідно до стандартів тоталітарного суспільства. Створювалися комсомольські та піонерські організації, розширювалася агентурна мережа та мережа інформаторів.

Одним із перших заходів сталінського режиму було знищення Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка відігравала значну роль у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців Галичини. Після смерті митрополита Андрія Шептицького в листопаді 1944 року, за ініціативою органів державної безпеки, розпочалася ліквідація уніатства. Активно проводилася пропагандистська кампанія, спрямована на дискредитацію УГКЦ, яку називали «ворогом народу» та «знаряддям українського буржуазного націоналізму».

Більшовицька влада для ліквідації УПА використовувала фронтальні бої та сутички, часто залучаючи до них підрозділи НКВС. У 1945 році каральні війська НКВС організували так звану «Велику блокаду» більшості населених пунктів, щоб не допустити підтримки підпілля. Досвід «Великої блокади» та літніх місяців 1946 року змусив керівництво українського підпілля усвідомити, що можливості партизанської боротьби проти переважаючих сил комуністичного режиму вичерпалися. Совети мали практично безмежні ресурси для компенсації втрат, тоді як УПА була позбавлена такої можливості. У липні 1946 року керівництво українського підпілля ухвалило рішення поступово розформувати великі загони УПА та переформувати їх для подальшої боротьби в менші групи.

Смерть Романа Шухевича, головного командира УПА, у 1950 році значно послабила повстанську армію, проте боротьба проти більшовицької влади тривала до другої половини 50-х років XX століття. Після його загибелі командування підпільними силами перейшло до полковника Василя Кука, відомого під псевдонімом «Леміш». Він був заарештований разом із дружиною 24 травня 1954 року, що стало символом завершення діяльності українського підпілля як організованої структури. Проте окремі групи й індивіди продовжували боротьбу, намагаючись вижити в складних умовах. З часом їх викривали або знищували органи КДБ. Лідера ОУН-Б, Степана Бандеру, у жовтні 1959 року в Мюнхені за наказом Микити Хрущова вбив агент КДБ Богдан Сташинський.

Боротьба ОУН-УПА проти радянської влади

<https://www.youtube.com/watch?v=Fu2LxVuXx9E&t=2s>



Роман Шухевич

<https://www.youtube.com/watch?v=A9U4xS853e8>



Степан Бандера

<https://www.youtube.com/watch?v=vI922eS6T7Q>



XIV ЕТАП **ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ** **(1991–2014)**

Моменти операції «Щит України» **(1994)**

У травні 1994 року Росія намагалася захопити Крим, використовуючи дії місцевого сепаратиста Юрія Мешкова. Ситуацію змінила одна спецоперація СБУ на півострові, відома під назвою «Щит України».

Обстановка була напруженою: місцева міліція підпорядковувалася Ю. Мешкову та контролювала всі дороги, що вели до Криму. Крім того, на півострові діяли російські «козацькі патрулі», а також слід було врахувати присутність Чорноморського флоту та російської 810 бригади морської піхоти. Виникала реальна загроза, що в будь-який момент може пролитися кров.

Натоді два роки тривала холодна війна за Крим. Росія хотіла присвоїти собі Чорноморський флот. У 1994 році за згодою двох президентів у Севастополі розміщено і ВМФ росії, і ВМС України. В результаті мозкового штурму вирішено, що особовий склад, залучений до операції «Щит України», розділиться на дві групи. «Альфівці» й інші члени оперативної групи добиралися до Сімферополя різними маршрутами та під маскуванням. Ще одна озброєна група вирушила на гелікоптерах, знизившись до такої висоти, щоб уникнути виявлення російськими силами ППО. Інші невеликі групи подорожували потягами, автобусами й автомобілями, видаючи себе за цивільних. Ще одна група таємно вирушила морем. Таким чином, усі учасники операції змогли непомітно для Мешкова дістатися до Сімферополя. Деякі з них оселилися в готелях, прикриваючись участю у спортивних змаганнях, на які нібито прибули. Паралельно з прибуттям спецназу на півострові розгорнуто операцію прикриття, в якій брали участь українські прикордонники та війська спеціального призначення.

Захоплення будівлі СБУ виявилось складним завданням. Ззовні її охороняли молоді спортсмени, пов'язані з бандами, що підтримують Ю. Мешкова. Крім того, будівлі СБУ та МВС фактично утворювали єдиний комплекс із спільним дахом. Щоб потрапити всередину, потрібно було діяти так, щоб не привертати уваги міліціонерів. «Альфівці» знову розділилися на групи. Одна частина непомітно зайняла позиції навколо будівлі, включаючи снайперські та кулеметні. Інша ж група почала поступово входити в будівлю, пред'являючи свої посвідчення без зайвих пояснень, по дві-три людини протягом дня, щоб не викликати підозр. Також вдалося непомітно доставити зброю та спорядження до будівлі на звичайному автобусі.

Операція розпочалася 19 травня 1994 року. Напередодні, за наказом Мешкова, з будівлі знято табличку «Служба безпеки України», що свідчило про початок дій сепаратистів.

Місцеві співробітники СБУ не мали жодної інформації про операцію; їх зібрали в залі під формальним приводом, щоб звільнити коридори. У цей час бійці «Альфи» озброїлися та взяли під контроль будівлю.

Ситуація в Криму залишалася напруженою, тому «Альфа» провела три місяці в Сімферополі. Протягом цього часу спецпризначенці жили в будівлі СБУ, спали на підлозі в актовій залі, а також стежили за іншими адміністративними будівлями міста, контролюючи підходи до уряду та Ради Криму, вивчаючи обстановку. Були побоювання, що місцева міліція може спробувати штурмувати будівлю СБУ.

Якщо вірити німецькому філософу Гегелю, то історія циклічна, вона «повторюється двічі – спершу як трагедія, потім як фарс». 30 років тому сусіди зазіхнули на території суверенної України. А 24 лютого 2022 року запустили новий виток кривавої війни й розпалили люту українців. Немоżliво перемогти країну, громадяни якої готові стати на її захист.

Щит України

<https://www.youtube.com/watch?v=om-LBUBBYLk&t=84s>



XV ЕТАП РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА ПОЧАТОК АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014–2022)

1. Євромайдан. Розстріл «Небесної Сотні»

20 лютого 2014 року український парламент планував розглянути можливі зміни до Конституції, тоді як обурені мітингувальники зібралися під стінами Верховної Ради. Однак

спецпризначенці зустріли протестуючих на розі вулиць Інститутської та Шовковичної, використовуючи водомети та сльозогінний газ. Тимчасом в Маріїнському парку активісти Євромайдану стали жертвами нападів так званих «тітушок» – представників антимайдану, яких команда В. Януковича спеціально привезла до столиці для боротьби з опонентами. Протягом 18–19 січня силові структури намагалися штурмувати та відтіснити протестуючих з їхніх позицій. Проте 20 лютого Майдан перейшов у наступ, відновивши свої позиції та розширивши контрольовану територію до урядового кварталу. На жаль, це відбувалося під прицілним вогнем снайперів, унаслідок чого того дня загинуло понад 100 осіб.

Євромайдан

<https://www.youtube.com/watch?v=5k8yM6YDPxw>



2. Початок Антитерористичної операції на Сході України

У ніч на 13 квітня 2014 року на засіданні Ради національної безпеки і оборони України ухвалено рішення про початок антитерористичної операції з метою стабілізації ситуації на сході країни.

24 квітня 2014 року відбулася друга спроба звільнення міста Слов'янськ від проросійських угруповань. Бійці Національної гвардії підрозділу «Омега», за підтримки бронетранспортерів і вертольотів, знищили кілька блокпостів проросійських сил. Однак до середини дня наступ було зупинено, і проросійські формування змогли відновити контроль над деякими втраченими позиціями. 25 квітня українська влада оголосила про рішення заблокувати Слов'янськ, щоб позбавити проросійські угруповання підкріплення. Відмова від штурму міста була обґрунтована ризиком жертв серед місцевого населення.

На засіданні Ради Безпеки ООН більшість членів Ради висловила підтримку антитерористичній операції, яку проводить Україна на своїй території.

У ніч на 3 травня 2014 року десантники разом із підрозділами Національної гвардії успішно захопили телевежу в Краматорську, відібравши її у терористів. Після проведення «зачистки» й обстеження території виявилось, що на об'єкті перебувало приблизно 200 бойовиків, які обладнали вогневі точки та підготували місцевість для оборони. Також вночі одна з бронегруп Збройних Сил України здійснила маневр, у результаті якого був узятий під контроль міст на шляху між Краматорськом і Слов'янськом. Інженерні підрозділи ЗСУ розпочали розмінування моста. Було ліквідовано кілька блокпостів сепаратистів, натомість українські військові встановили свої.

9 травня відбулася спроба атаки проросійських бойовиків на позиції українських військових на Карачуні. Атака виявилася невдалою, а вирішальну роль у її відбитті відіграло використання бойових гелікоптерів. 11 травня 2014 року антитерористична операція в районі міст Красний Лиман, Слов'янськ та Краматорськ у Донецькій області перейшла у свою фінальну стадію.

Відступ терористів дав можливість українським військам увійти до міста, підняти державний прапор над міською адміністрацією та розпочати гуманітарну місію для мешканців. Вихід терористичного угруповання Гірка дозволив протягом 5–6 липня 2014 року встановити український контроль над містами Краматорськ, Артемівськ, Дружківка та Костянтинівка. Силі структури розпочали відновлення життєдіяльності цих міст.

Початок АТО

<https://www.youtube.com/watch?v=fZNf2exMscw>



3. Бої за донецький аеропорт (2014–2015)

Бої за Донецький аеропорт тривали з вересня 2014 року до 23 січня 2015 року і стали одними з найзапекліших епізодів війни на сході України. Конфлікт відбувався між українськими військовими та бійцями добровольчих формувань з одного боку, і проросійськими збройними угрупованнями та окупаційними військами з іншого, за контроль над Донецьким міжнародним аеропортом.

Українські сили утримували як старий, так і новий термінали аеропорту, а селище Піски слугувало опорним пунктом, через який забезпечувалися провізією та боєприпасами, а також здійснювалася ротація бійців. У цьому селищі була розгорнута артилерія для вогневої підтримки. Проросійські сили атакували аеропорт з прилеглого Київського району Донецька, з території монастиря на півдні та села Спартак на сході.

Проросійські сили регулярно атакували термінали, займаючи нові позиції, втрачаючи їх і знову готуючи наступи. Внаслідок цих боїв інфраструктура аеропорту зазнала значних руйнувань. 20 січня 2015 року проросійські війська підірвали новий термінал, внаслідок чого бетонні перекриття та стеля в багатьох секціях обвалилися, поховавши під собою українських захисників. Відступ «кіборгів» з аеропорту був зумовлений лише тим, що «бетон не витримав», а всі будівлі та злітні смуги були повністю знищені і втратили будь-яку стратегічну цінність. Оборона терміналів тривала 242 дні. Бої за Донецький аеропорт стали символом незламності та бойового духу українських військових, а захисники терміналів здобули прізвисько «кіборги».

Бої за донецький аеропорт. Кіборги

<https://www.youtube.com/watch?v=Av-gV6tcCnE>



XVI ЕТАП НАПАД РОСІЇ НА УКРАЇНУ (2022–по т. ч.)

1. Битва за Київ, 24.02.2022–02.04.2022 (37 днів)

Битва за Київ стала однією з найважливіших подій під час російського вторгнення в Україну у 2022 році. Наступ російських військ на столицю розпочався з північного заходу, з території Чорнобильської зони та Білорусі. Однак російські сили зазнали нищівної поразки і були змушені відступити. З 1 квітня розпочалася операція з очищення населених пунктів від залишків російських угруповань.

У рамках цієї операції було підірвано мости через річку Ірпінь, а також здійснено перший підрив на греблі в Козаровичах. Це призвело до підвищення рівня води в Київському водосховищі, і річка перетворилася на значну природну перешкоду протягом наступних тижнів.

Росія зазнала серйозних втрат на підступах до Києва і була змушена відступити. Після цього стали відомі численні військові злочини, скоєні російськими військовими. В результаті росії довелося відмовитися від своїх планів щодо захоплення влади в Україні.

Битва за Київ, 24.02.2022–02.04.2022

https://www.youtube.com/watch?v=_lAnyBNwVeQ



2. Битва за Херсон, 24.02.2022–02.03.2022 (6 днів)

Наступ російських окупаційних військ на Херсон розпочався з півдня, з боку тимчасово окупованого Кримського півострова. Українським військовим вдалося зберегти більшість своїх сил і переправити їх на правий берег Дніпра. Однак облаштувати оборону вздовж Дніпра не вдалося через численні десантні операції ворога та швидкий прорив на Нову Каховку.

Водночас відступ дав змогу організувати оборону Миколаєва і зупинити просування росії в напрямку Одеси.

Битва за Херсон

<https://www.youtube.com/watch?v=fc35qbVud3U>



3. Битва за Харків

Бої розпочалися 24 лютого 2022 року і завершилися Слобожанською наступальною операцією, перший етап якої тривав з 6 по 12 вересня 2022 року. Завдяки зусиллям територіальної оборони, військових та Національної гвардії вдалося зупинити просування ворога та оточення Харкова. Місто зазнало значних руйнувань, але ворог змушений був відступити. Бої на підступах до Харкова тривали до вересня 2022 року.

Битва за Харків

<https://www.youtube.com/watch?v=QbzkzvnuC8>



4. Битва за Чернігів, 24.02.2022–02.04.2022 (37 днів)

Чернігів виявився практично в оточенні і зазнав значних руйнувань. Однак опір українських військ зупинив наступ російських сил і дав можливість зосередити оборону Києва на північному напрямку. Армія РФ відступила, понісши втрати.

Битва за Чернігів, 24.02.2022–02.04.2022

<https://www.youtube.com/watch?v=HJWxsTkmBHE>



5. Битва за Миколаїв, 24.02.2022–10.11.2022 (260 днів)

Завдяки ефективній і тактично продуманій обороні Миколаєва Збройні Сили України змогли зупинити наступ російських військ на Одесу та усунути загрозу сухопутного нападу.

Битва за Миколаїв

<https://www.youtube.com/watch?v=8tYLVt5O1AO>



6. Битва за Маріуполь, 24.02.2022–20.05.2022 (85 днів)

Українські військові мужньо захищали місто, хоча Росія мала перевагу в чисельності та озброєнні. Ворог змушений був зосередити великі сили навколо Маріуполя, що зменшило загрозу для північної частини Донеччини та Запоріжжя. Оборона міста-героя тривала 86 днів, з яких 82 дні місто було в повному оточенні.

Політики-колаборанти, зокрема депутати від ОПЗЖ, сприяли загарбникам у створенні гуманітарної катастрофи в місті. З перших днів вторгнення окупанти цілеспрямовано знищували об'єкти, необхідні для життєзабезпечення. Зокрема, під обстріл потрапили комунальні підприємства, склади з продуктами та медикаментами, вежі мобільних операторів, лінії електропередач, насосні станції та магістральний водопровід з резервного водосховища. Всі автобуси, підготовлені для евакуації населення, були спалені. Багато цивільних осіб опинилися в оточенні, не маючи можливості покинути місто. З 16 по 20 травня 2022 року захисники міста покинули укриття на «Азовсталі». У переговорах про евакуацію українських військових з «Азовсталі» брали участь лідери Франції, Туреччини, Ізраїлю та Швейцарії, а також Генеральний секретар ООН.

Битва за Маріуполь

<https://www.youtube.com/watch?v=svwm2F1k8h0>



7. Битва за контроль над північно-західною акваторією Чорного моря, 24.02.2022–29.10.2022

Морський десант вважався однією з основних загроз для оборони Одеси. Проте Росія зазнала гріркої поразки, втрапивши крейсер Москва та контроль над островом Зміїний. Завершальним ударом у планах росії стала атака українських катерів-камікадзе на кораблі в акваторії Севастополя.

Крейсер Москва

<https://www.youtube.com/watch?v=887-urzr5kg>



Російський воєнний корабель

<https://www.youtube.com/watch?v=IMxDT-hv8AY>



8. Контрнаступ на Херсонщині, 27.08.2022–11.11.2022 (75 днів)

Запеклі бої на правому березі Дніпра тривали з середини літа. Контрнаступ Збройних Сил України ускладнювався відкритими просторами та значним скупченням ворожих сил.

Проте серія постійних ударів по логістичних шляхах змусила Росію відступити на лівий берег.

ЗСУ вдалося звільнити понад 10 000 квадратних кілометрів окупованих територій, зокрема Куп'янськ та Ізюм, а також захопити сотні одиниць російської військової техніки. Ця операція, ймовірно, є однією з найуспішніших наземних кампаній в сучасній військовій історії. Під час контрнаступу на Півдні, 11 листопада 2022 року, ЗСУ звільнили Херсон, відкинувши російські війська на лівий берег Дніпра. Важливу роль у звільненні Херсона відіграла атака на Кримський міст.

Після звільнення міста російські війська почали його регулярно обстрілювати, що спричинило численні жертви серед населення та руйнування будинків та інфраструктури.

Звільнення Херсона

<https://www.youtube.com/watch?v=RxMf5Us7hBE>



9. Контрнаступ на Харківщині (6–12 вересня 2022 року)

Харківський, або Слобожанський, контрнаступ Збройних Сил України розпочався 6 вересня 2022 року. Після активізації контрнаступу на півдні України в Херсонській області наприкінці серпня, українські війська здійснили одночасний наступ на початку вересня в Харківській області, що розташована на північному сході країни. Станом на 12 вересня було звільнено приблизно 6000 км² української території. Під час звільнення Харківщини було знищено та захоплено десятки одиниць російської техніки, загальна вартість якої становила приблизно 700 мільйонів доларів США.



Харківський контрнаступ

<https://www.youtube.com/watch?v=XMWSffVxnTw>

10. Битва за Вугледар, 03.11.2022–по теперішній час

Ворог здійснив атаку на Павлівку з метою підготування наступу на Вугледар. Російські війська понесли втрати, і командуванню довелося залучити резерви. У запеклих боях рф змогла захопити Павлівку, однак подальше її просування було зупинено.

Битва за Вугледар

<https://www.youtube.com/watch?v=NUKMuRMQXG4>



11. Битва за Авдіївку

Одна з найтриваліших битв війни. Противнику вдалося закріпитися на двох плацдармах – на північ і південь від Авдіївки, захопивши Верхньоторецьке та Піски. Українські війська продовжують обороняти цей напрямок.

Авдіївка

https://www.youtube.com/watch?v=Dyb_KYnm5_w



12. Бої за Бахмут

Битва за Бахмут між українськими та російськими військами тривала з серпня 2022 року до травня 2023 року в умовах російського повномасштабного вторгнення. Вона завершилася відступом українських сил з міста. Ця битва стала найкровопролитнішою з початку вторгнення та найкривавішою піхотною битвою з часів Другої світової війни. У засобах масової інформації її часто називали «фортеця Бахмут» або «Бахмутська м'ясорубка».

Бахмут

<https://www.youtube.com/watch?v=U2vSi4pWCWk>



13. «Курська офензива»

Бої в Курській області росії розпочалися вранці 6 серпня 2024 року, коли Збройні Сили України перетнули кордон поблизу міста Суджа. Українські війська почали просування вглиб російської території і за кілька днів захопили кілька сотень квадратних кілометрів. Це була перша загальновійськова операція України на прикордонних територіях росії з початку повномасштабного вторгнення. 12 серпня українська влада вперше підтвердила участь ЗСУ в наступальних діях, а 14 серпня оголосила про створення «буферної санітарної зони» для самооборони. Наприкінці серпня 2024 року українські війська контролювали близько тисячі квадратних кілометрів території.

Курськ

<https://www.youtube.com/watch?v=Qxmn5uVPXwo>



РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Акт проголошення незалежності України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
2. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. : монографія. Дніпро : Січ, 2004. 229 с.
3. Біла книга – 2014. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2015. 85 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2015.pdf
4. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів : ЛНУ ім. І. Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2003. 686 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bolianovskyi_Andrii/Ukrainski_viiskovi_formuvannia_v_zbroinykh_sylakh_Nimechchyny_1939-1945.pdf?
5. Брехуненко В. «Дивна то і не сказана мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р. : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2013. 120 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Brekhunenko_Viktor/Dyvna_to_i_neskazanna_muzhnist_Kozaky_u_Khotynskii_viini_1621_r.pdf?
6. Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2013. 116 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Brekhunenko_Viktor/Prohrana_bytva_vyhranoi_viiny_Bytva_pid_Berestechkom_1651_roku.pdf?
7. Військова історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Каф. історії України та археології, Бібліотека; уклад. Л. Дейнека; упоряд. І. Рудянин. Електрон. текст дані. Луцьк, 2021. 247 назв. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19352/1/Military_history.pdf
8. Військове будівництво в Україні у XX столітті : історичний нарис, події, портрети. За заг. ред О. І. Кузьмука. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
9. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навчально-методичний посібник / О. І. Остапенко (ред.), М. В. Тимчик, М. Д. Зубалій, К. О. Журба, Д. О. Бінецький та ін. Київ, 2022. 165 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Ostapenko_O.I._Navch.-metod._pos._2022.pdf

10. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посібник / уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець. Київ : Паливода А. В., 2016. 232 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707803/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%83%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%96.pdf>
11. Воєнна історія України : конспект лекцій / укладач П. Є. Трофименко, А. М. Ліцман. Суми : Сумський державний університет, 2022. 231 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/87700/1/Litsman.pdf;jsessionid=A30D68B60B54054DCBD433369D7B309>
12. Голубко В. Армія УНР 1917–1918: утворення та боротьба за державу. Львів : Кальварія, 1997. 288 с.
13. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів, 1991. 110 с. URL: https://flickr.com/photos/alexander_volok/albums/72177720299858382/
14. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
15. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років. Київ : Текст, 2002. 218 с.
16. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919–травень 1920 рр.) : монографія. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. 292 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Oliinyk_Serhii/Ukrainska_Halytska_armiia_na_Podilli.pdf?PHPSESSID=omqnb9e9fg8btc41ddhf n4ref5
17. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Київ, 2010. 272 с.
18. Історія війн і військового мистецтва. Т. 2. Початок XVI–початок XX століття / Л. Войтович, В. Голубко. Харків : Folio, 2023. 976 с.
19. Історія війн і військового мистецтва. Том 3. Від масових армій до відродження професійних армій (XX – початок XXI ст.) / Л. Войтович, В. Голубко та ін. Харків : Folio, 2023. 784 с.

20. Історія України та українського війська : практикум / П. П. Ткачук, А. І. Харук, І. Я. Соляр та інші. Львів : НАСВ, 2018. 284 с.
21. Історія українського війська : курс лекцій / П. П. Ткачук, А. І. Харук, І. Я. Соляр та інші. Львів : НАСВ, 2016. 145 с. URL: https://www.academia.edu/34053990/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9_%D0%9D%D0%90%D0%A1%D0%92_
22. Історія українського війська : підручник / П. П. Ткачук, С. В. Сидоров, А. І. Харук та ін. Львів : Національна академія сухопутних військ, 2017. 406 с.
23. Історія українського козацтва : нариси у 2 т. / В. А. Брехуненко, Л. В. Войтович, О. Б. Головка та ін. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balushok_Vasyl/Istoriia_ukrainskoho_kozatstva_Narysy_u_dvokh_tomakh_Tom_2.pdf
24. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. / В. А. Брехуненко, Л. В. Войтович, О. Б. Головка та ін. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-349-4/966-518-349-4.pdf>
25. Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань. Київ : Науменко. Львів, 1995. 285 с.
26. Корнієнко О. М. Нариси військової історії України: Сумський слобідський козацький полк 1659–1765 рр. Київ : Наш час, 2008. 488 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-1530-14-9/978-966-1530-14-9.pdf>
27. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. Івано-Франківськ, 1997. 292 с.
28. Крип'якевич І., Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська / упоряд. Б. Якимович. Львів : Світ, 1992. 712 с.
29. Кучабський В., Безручко М. Історія січових стрільців : воєнно-історичний нарис. Київ : ЦУП, 2020. 347 с.
30. Левицький М. Історія українського війська. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 846 с.
31. Леп'яко С. А. Рятівники від турецької хмари: запорожці і Хотинська війна 1621 р. Київ : Брехуненко Н. А., 2013. 64 с.

32. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів : Каменяр, 1991. 200 с.
33. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Захист Вітчизни: історія, сучасність, перспектива : навчальний посібник. Київ : Ліра-К, 2022. 176 с.
34. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: іст. розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 302 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-7775-0334-9/5-7775-0334-9.pdf>
35. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.
36. Мірчук П. Українська Повстанська Армія: 1942–1952. Мюнхен : CICERO, 1953. 320 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_mirchukUPA_1953/e_dzherela_mirchukUPA_1953.pdf
37. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.
38. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. Упоряд. К. Галушко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 352 с. URL: https://coollib.cc/b/458962-boris-cherkas-pole-bitvi-ukrayina-vid-volodariv-stepu-do-kiborgiv-voyenna-istoriya-ukrayini-vid-davn_/readp?p=1&cnt=9000
39. Положий Є. В. Іловайськ: розповіді про справжніх людей. Харків : Фоліо, 2015. 378 с.
40. Про Збройні Сили України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
41. Про Національну гвардію України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
42. Про Національну поліцію : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
43. Про оборону України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
44. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України, Про стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8>

45. Сокирко О. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: Український Рубікон (Частина I). Київ : Темпора, 2008. 80 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sokyрко_Oleksii/Ukrainskyy_rubikon_ch1.pdf
46. Сокирко О. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: Український Рубікон (Частина II). Київ : Темпора, 2008. 104 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sokyрко_Oleksii/Ukrainskyy_rubikon_ch2.pdf
47. Сухотин М. П. Військово-патріотичне виховання молоді : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2009. 488 с.
48. Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень–грудень 1918 р. Київ : Темпора, 2014. 152 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Tynchenko_Yaroslav/Viiska_Yasnovelmozhnoho_Pana_Hetmana_Armiia_Ukrainskoi_Derzhavy_traven-hruden_1918_r.pdf
49. Трофименко П. Є., Ліцман А. М. Воєнна історія України : конспект лекцій. Суми : СДУ, 2022. 230 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/87700/1/Litsman.pdf>
50. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. 352 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Viatrovych_Volodymyr/Ukrainska_Povstanska_Armiia_Istoriia_neskorenykh_2007.pdf
51. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: в 3-х томах. Харків : Folio, 2023. 1744 с.
52. Якимович Б. Збройні сили України: нарис історії. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Просвіта, 1996. 359 с.

Дмитро ЗАБЗАЛЮК,
доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, професор
Ярослав КОГУТ,
кандидат юридичних наук, професор

Українська звитяга :
*інтерактивний путівник
з військової історії України
та історії українських
визвольних змагань*

Редагування *Галина Ялечко*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Іван Хоминець*

Зам. № 16-25.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.